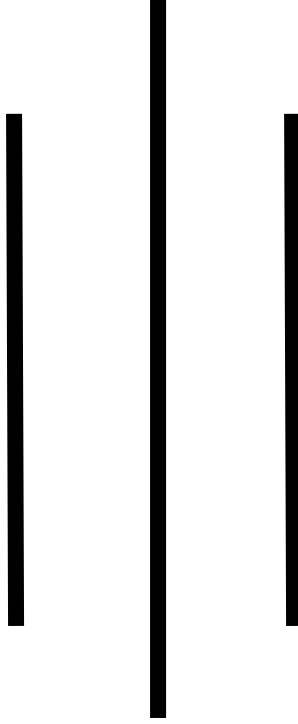

जलस्रोत सम्बन्धी प्रचलित कानूनलाई संशोधन र एकीकरण गर्न बनेको विधेयक

नेपाल सरकार
ऊर्जा, जलस्रोत तथा सिंचाइ मन्त्रालय
सिंहदरबार, काठमाडौं।

विषय-सूची	पेज नं
१ विधेयकको उद्देश्य र कारण	१
२ आर्थिक टिप्पणी	३
३ प्रत्यायोजित व्यवस्थापन	४
४ व्याख्यात्मक टिप्पणी	७
५ जलस्रोत विधेयक	१५

सैद्धान्तिक अवधारणा

जलस्रोतको सुरक्षा तथा हिफाजत गर्दै यसको उचित जगेर्ना एवं बचाउको लागि प्रत्येक तहलाई जिम्मेवार बनाउनु पर्ने हुन्छ। जलस्रोतको संरक्षण र बहुआयामिक उपयोग सम्बन्धी नीति र मापदण्ड बनाउने एकल अधिकार संघलाई दिई संविधानले सुम्पेको जिम्मेवारी अन्तर्गत रही नेपाल सरकारले राष्ट्रिय जलस्रोत नीति, २०७७ कार्यान्वयनमा ल्याएको छ। नीतिले लिएको दिर्घकालीन सोच, लक्ष्य, उद्देश्य, रणनीति एवं नीति तथा कार्यनीतिहरू पुरा गर्दै जलस्रोतको विकास र व्यवस्थानका लागि कानूनी दस्तावेजको रूपमा रहेको जलस्रोत ऐन, २०४९ लाई समयानुकूल बनाउन संविधानले निर्दिष्ट गरेको सिद्धान्त तथा संघीय, प्रादेशिक तथा स्थानीय सरकारबीच जलस्रोतको उपयोग र विकासमा अधिकारको विषयलाई वैज्ञानिक ढङ्गबाट सम्बोधन गरी जलस्रोत ऐन, २०४९ लाई संशोधन र एकीकरण गरी नयाँ विधेयक तयार गरिएको छ।

प्रस्तुत विधेयकले जलस्रोतको स्वामित्व, विकास, व्यवस्थापन र उपयोगको प्राथमिकताक्रम निर्धारण गर्न, जलस्रोतको एकीकृत र समन्वयात्मक विकास, उपयोग, संरक्षण र दिगो व्यवस्थापन सम्बन्धी अध्ययन, अनुसन्धान तथा नियमन गर्न, जल तथा ऊर्जा आयोगको स्थापना गरी जिम्मेवारी र दायित्व तोक्न, नदी बेसिन योजना, क्षेत्रगत गुरुयोजना र अन्तर जलाधार जल स्थानान्तरण गर्न, भूमिगत जलस्रोतको उपयोग, संरक्षण, विकास र व्यवस्थापनको कार्य संघीय इकाइमा बाडफाँड गर्न, जलस्रोतको संरक्षण तथा गुणस्तर एवं प्रदुषणको मापदण्ड तोक्न, पूर्व सूचना प्रणाली विकास तथा सञ्चालन, विपद् व्यवस्थापन नक्साङ्कन गर्दै विद्युतीय सूचना केन्द्र स्थापना गर्न नयाँ विधेयकको आवश्यकता परेको हो। नेपाल सरकार, मन्त्रपरिषद्को मिति २०८१/१/२७ को निर्णयानुसार जलस्रोतसम्बन्धी कानूनलाई संशोधन र एकीकरण गर्न बनेको विधेयक, २०८१ संघीय संसदमा पेस गर्न स्वीकृति प्राप्त भएकोले प्रस्तुत विधेयक प्रस्तुत गरिएको छ।

प्रस्तुत विधेयक पारित भईसके पश्चात जलस्रोत आयोजनाको विकाश र सञ्चालन प्रभावकारी हुने, संघ, प्रदेश र स्थानीय तह बीच जलस्रोतको उपयोगका लागि अधिकारको स्पष्ट बाडफाँड हुने, जलस्रोतको बहुउद्देश्यीय उपयोगको अभिवृद्धि, भूमिगत जलस्रोतको जलसतहको अनुगमन, पुनर्भरण तथा नियमन, जलस्रोतको प्रदुषण, अतिक्रमण तथा नदीजन्य निर्माण सामग्रीको उत्खननलाई नियमन तथा नियन्त्रण, जलस्रोतको सूचना र तथ्याङ्कको व्यवस्थापन र नदी बेसिन प्रणालीमा आधारित योजना पद्धतिको विकाश गर्ने उद्देश्य प्राप्तिसमा सघाउ पुग्दछ।

उद्देश्य र कारण

आर्थिक विकास र समृद्धिलाई दिशा निर्देश गर्ने एक प्रमुख साधनको रूपमा कानूनलाई लिइएको छ। कानून र विकास एक अर्काको परिपुरकको रूपमा रहेको र राष्ट्रको सर्वाङ्गीण विकास र समृद्धिको लागि जलस्रोतको वृहत विकासको अवधारणा अनुसार जलस्रोत क्षेत्र एवं जलस्रोत सम्बन्धी कानूनको सुधार र परिमार्जन गर्ने विषय नेपाल सरकारको उच्च प्राथमिकतामा रहदै आएको छ।

जलस्रोत क्षेत्रको विकासमा जलस्रोत ऐन, २०४९ उल्लेखनीय कानूनको रूपमा रहेको छ। यो ऐनको कार्यान्वयन पश्चात् जलस्रोतको विकास एवं व्यवस्थापन गर्ने कार्य एवं प्रक्रियालाई सुदृढ र आधुनिकीकरण गर्ने सुधारका कार्यक्रमहरू कार्यान्वयन हुनेछन्। जलस्रोतको उपयोग, विकास, तथा संरक्षण मार्फत समग्र राष्ट्र विकासमा बहुआयामिक सोच मार्फत जलस्रोतको उत्पादकत्व वृद्धि गर्न यस ऐनको महत्वपूर्ण भूमिका रहने छ।

यस ऐनमा जलस्रोत सँग सम्बन्धित आयोजना परियोजनाहरूलाई एकीकृत जलस्रोत व्यवस्थापनको सिद्धान्त बमोजिम विकास तथा व्यवस्थापन गर्न नदी बेसिन योजना, क्षेत्रगत गुरुर्योजना एवं अन्तर जलाधार जल स्थानान्तरण सम्बन्धी योजनाहरूको निर्माण गरी सोको कार्यान्वयनको लागि आवश्यकता अनुसार नदी बेसिन तथा सब बेसिन कार्यालयहरू स्थापना गर्ने व्यवस्था गरिएको छ। यसका साथै नेपालमा उपलब्ध जलस्रोतको उपलब्धता तथा उपयोगको हिसाव किताव राख्नको लागि विद्युतीय सूचना केन्द्र मार्फत तथ्याङ्कहरूलाई बैज्ञानिक रूपमा व्यवस्थित गर्ने प्रयास गरिएको छ। नेपालको संविधान अनुरूप जलस्रोत सम्बन्धी प्रचलित कानूनलाई समयानुकूल परिमार्जन र संशोधन गर्न आवश्यक भएकोले संघीय संसद समक्ष यो विधेयक पेस गरेको छु।

१. जलस्रोत विधेयकका उद्देश्यहरू :

- (क) नेपालको संविधानको धारा ५१ को खण्ड (च) मा उल्लिखित विकास सम्बन्धी नीति र खण्ड (छ) मा उल्लिखित प्राकृतिक साधन स्रोतको संरक्षण, सम्बर्द्धन र उपयोग सम्बन्धी नीतिको कार्यान्वयनको लागि कानूनी तथा संस्थागत व्यवस्था गर्न,
- (ख) संघीय इकाइहरू बीच जलस्रोत आयोजनाको विकास तथा सञ्चालन गर्ने अधिकार, दायित्व तथा जिम्मेवारी बाँडफाँट गर्ने कानूनी व्यवस्था गर्न,
- (ग) सतह तथा भूमिगत जलस्रोतको उपयोगिता, विकास तथा संरक्षण गर्न,
- (घ) एकीकृत जलस्रोत विकासको सिद्धान्तलाई कार्यान्वयन गर्ने वातावरण निर्माण गर्न,
- (ङ) जलस्रोतको संरक्षण, गुणस्तर नियन्त्रण तथा प्रदुषण नियमनलाई प्रभावकारी बनाउन,
- (च) जलस्रोत सम्बन्धी सूचना तथा तथ्याङ्कलाई आधुनिक, व्यवस्थित तथा बैज्ञानिक बनाउन,
- (छ) जलस्रोतको बहुउद्देश्यीय उपयोगलाई दिगो, प्रभावकारी र व्यवस्थित बनाउन।

२. जलस्रोत विधेयक बनाउनु पर्ने कारणहरु:

जलस्रोत क्षेत्रमा रहेका देहायका समस्याहरुलाई सम्बोधन गर्न परिमार्जित र संशोधित व्यवस्था सहितको जलस्रोत विधेयक आवश्यक रहेको छ:

- (क) जलस्रोत आयोजनाको विकास तथा सञ्चालन सम्बन्धमा संघीय इकाइहरु बीच अधिकार र जिम्मेवारीको बाँडफाँट तथा आपसी समन्वय गर्ने संघीय कानूनको आवश्यकता पूरा गर्न,
- (ख) जलस्रोतको क्षेत्रगत योजना एवं कार्यान्वयनबाट उत्पन्न असमाञ्जस्यतालाई न्युनीकरण गर्नको लागि समझदारी तथा समन्वय कायम गर्न
- (ग) जलस्रोतको एकल उद्देश्यीय उपयोगबाट प्राप्त हुने सिमित लाभलाई बहुउद्देश्यीय उपयोग मार्फत अभिवृद्धि गर्न,
- (घ) भुमिगत जलस्रोतको घट्टै गइरहेको जलसतहको अनुगमन, पुर्नभरण तथा नियमन गर्न,
- (ङ) जलस्रोतमा भइरहेका प्रदुषण, अतिक्रमण, तथा नदीजन्य निर्माण सामाग्रीको उत्खननलाई नियमन तथा नियन्त्रण गर्न,
- (च) जलस्रोतको सूचना तथा तथ्याँकलाई ब्यवस्थित गर्नको लागि बिद्युतीय प्रणालीको ब्यवस्थापन गर्न,
- (छ) जलस्रोतको विकास तथा उपयोगको लाभलाई अधिकतम गर्न एकिकृत जलस्रोत ब्यवस्थापनको लागि नदी बेसिन प्रणालीमा आधारित योजना पद्धतिको विकास गर्न।

.....

(शक्ति बहादुर बस्नेत)

मन्त्री

ऊर्जा, जलस्रोत तथा सिंचाइ मन्त्रालय

आर्थिक टिप्पणी

जलस्रोत ऐन, २०४९ को कार्यान्वयनको क्रममा उत्पन्न भएका समस्या, चुनौती र अवसरलाई सम्बोधन गर्दै अन्तर्राष्ट्रिय स्तरमा विकास भएका नवीन अवधारणालाई समेत समावेश गरी जलस्रोत विधेयक तयार गरी संघीय संसद समक्ष पेश गरेको छु।

विधेयकमा भएको व्यवस्थाको आधारमा मौजुदा संस्था वा निकायहरूको कार्य प्रकृति र कार्य विशिष्टीकरणको आधारमा कार्यक्षेत्र विस्तार र सङ्गठन संरचना परिवर्तन वा पुर्नसंरचना गरिने हुँदा सो सन्दर्भलाई समेत विवेचना गरी देहाय बमोजिमको आर्थिक टिप्पणी पेश गरेको छु :

- (क) जलस्रोत सम्बन्धी आयोजना कार्यान्वयनको जिम्मेवारी नेपाल सरकार, प्रदेश सरकार र स्थानीय तहमा रहनेछ । हाल पनि यस्ता कार्यहरू नेपाल सरकार र अन्तर्गतका निकायहरूबाट सम्पादन हुँदै आएकोले नेपाल सरकारलाई अतिरिक्त आर्थिक दायित्व सिर्जना हुनेछैन।
- (ख) जलस्रोत क्षेत्रको अध्ययन अनुसन्धान तथा नियमनको जिम्मेवारी जल तथा ऊर्जा आयोगको हुने व्यवस्था गरिएकोले वार्षिक बजेटमा गरिने सामान्य बढोत्तरीबाट नै अध्ययन अनुसन्धानको खर्च व्यवस्थापन गर्न सकिनेछ।
- (ग) जलस्रोतको विकास तथा उपयोगको लागि निजी क्षेत्रलाई अनुमतिपत्रको माध्यमबाट सहभागी गराउने प्रावधान राखिएकोले सार्वजनिक निजी साझेदारी प्रयास मार्फत सरकारी लगानीको भारलाई न्युनीकरण गर्ने प्रयास गरिएको छ।
- (घ) विधेयकको दफा ११ मा रहेको नदी बेसिन तथा सब बेसिन कार्यालयको स्थापनाको लागि तथा सम्भव मौजुदा संरचना एवं दरवन्दीबाट कार्यान्वयन गर्ने र अपुग भएमा मात्र थप श्रोत साधनको व्यवस्थापन गरिनेछ । तर यसबाट बृद्धि हुने आर्थिक भार जलस्रोतको बहुआयामिक उपयोगबाट प्राप्त हुने लाभको तुलनामा नगण्य हुने अनुमान गर्न सकिन्छ।
- (ङ) विधेयकको दफा ६ ले व्यवस्था गरेको आयोगमा अधिकांश पदाधिकारीहरू बहालवाला नै पदेन हैसियतमा रहने व्यवस्था प्रस्ताव गरिएकोले तिनीहरूको लागि थप पारिश्रमिक दिनुपर्ने छैन। आयोगको प्रशासनिक खर्च सालबसाली बजेटबाट नै व्यवस्थापन हुनेछ।
- (च) निजी क्षेत्रले अनुमतिपत्र प्राप्त गरी कार्यान्वयन गरेको अवस्थामा जलस्रोतका संरचनाहरूको सुरक्षाको लागि निजीक्षेत्रबाट नै खर्च ब्यहोरिने व्यवस्था गरिएको छ।
- (छ) जलस्रोतको अधिकतम लाभको लागि नदी बेसिन तथा क्षेत्रगत गुरुयोजनामा आधारित योजना पद्धतिको अवलम्बनबाट लाभ लागतको विश्लेषण गरी आयोजनाहरूको छनौट एवं प्राथमिकिकरण हुने हुँदा आर्थिक मितव्ययिता तथा कार्यक्षमता बृद्धि हुने देखिन्छ।
- (ज) अतः माथि विश्लेषण गरिए अनुसार वार्षिक बजेटमा नियमित र स्वभाविक रूपमा हुने बढोत्तरी बाहेक नेपाल सरकारलाई अतिरिक्त आर्थिक दायित्व पर्ने छैन।

.....

(शक्ति बहादुर बस्नेत)

मन्त्री

ऊर्जा, जलस्रोत तथा सिंचाइ मन्त्रालय

प्रत्यायोजित व्यवस्थापन सम्बन्धी टिप्पणी

१. पृष्ठभूमि:

नेपालको संविधान बमोजिम संघीय ऐन निर्माण गर्ने अधिकार संघीय संसदमा रहेको र ऐन अन्तर्गतका नियम, निर्देशिका, कार्यविधि निर्माण गर्ने अधिकार नेपाल सरकार, मन्त्रिपरिषद् वा सम्बद्ध निकायलाई प्रत्यायोजन गर्ने अभ्यास र प्रचलन रहेको छ।

यसै सन्दर्भमा प्रस्तुत विधेयकको दफा ३७ बमोजिम आवश्यक नियमहरू बनाउने अधिकार नेपाल सरकार, मन्त्रिपरिषद् र दफा ३८ बमोजिम निर्देशिका तथा मापदण्ड तथा म्यानुअल बनाउने अधिकार आयोगलाई प्रत्यायोजन गर्न प्रस्ताव गरिएको छ।

२. प्रत्यायोजित व्यवस्थापन सम्बन्धी टिप्पणीको आवश्यकता र प्रयोजन:

विधेयकको विभिन्न दफा तथा उपदफामा उल्लिखित व्यवस्थाहरूको कार्यान्वयनको लागि नियम र निर्देशिका जस्ता प्रत्यायोजित विधायन निर्माण गर्न आवश्यक हुन्छ। प्रत्यायोजित विधायनको सीमा, दायरा र समेटिने विषयहरूको सम्बन्धमा अधिकार प्रत्यायोजन गर्ने निकाय -संघीय संसदलाई अग्रिम रूपमा सूचित र अवगत गराउनु नेपाल सरकारको कर्तव्य भएकोले देहायको प्रयोजनको लागि यो प्रत्यायोजित व्यवस्थापन सम्बन्धी टिप्पणी तयार गरिएको छ। प्रत्यायोजित व्यवस्थापन सम्बन्धी कानून बनाउँदा प्रतिनिधि सभा नियमावली, २०७५ को नियम १७९ र राष्ट्रिय सभा नियमावली, २०७५ को नियम १५३ ले निर्धारण गरेका सीमा र दायराभित्र रही नियमहरू बनाइने सुनिश्चित गर्न,

- (क) प्रत्यायोजित व्यवस्थापन सम्बन्धी सर्वमान्य सिद्धान्त तथा मान्यताहरूलाई अनुसरण र अवलम्बन गर्न,
- (ख) प्रत्यायोजित व्यवस्थापनको प्रकृति र सीमाको विषयमा संघीय संसदलाई अवगत गराउन,
- (ग) प्रत्यायोजित व्यवस्थापनको प्रभाव (प्राप्त हुने उपलब्धि) का सम्बन्धमा संघीय संसदलाई अग्रिम सूचित गर्न,
- (घ) ऐन कार्यान्वयनको लागि आवश्यक प्रक्रिया, कार्यविधि र प्राविधिक विषयहरू समय समयमा संशोधन र परिमार्जन गर्नुपर्ने भएकोले त्यस्ता विषयहरू प्रत्यायोजित व्यवस्थापन अन्तर्गत बन्ने नियम, निर्देशिका तथा मापदण्डमा समावेश गरिने सम्बन्धमा संघीय संसदलाई सूचित गर्न।

३. प्रत्यायोजित व्यवस्थापन सम्बन्धी टिप्पणी :

प्रतिनिधि सभा नियमावली, २०७९ को नियम ७९ र राष्ट्रिय सभा नियमावली, २०७५ को नियम १०३ मा भएका व्यवस्थाहरूलाई मार्गदर्शकको रूपमा लिई प्रत्यायोजित व्यवस्थापन सम्बन्धी व्यवस्था, त्यसको प्रकृति र सीमा तथा त्यसबाट पर्नसक्ने प्रभाव सम्बन्धी टिप्पणी तलको तालिकामा प्रस्तुत गरिएको छः-

क्र.सं.	विधेयकको दफा/ उपदफा	प्रत्यायोजित व्यवस्थापन सम्बन्धी व्यवस्था	प्रत्यायोजित व्यवस्थापनको प्रकृति र सीमा	प्रत्यायोजित व्यवस्थापन बाट पर्न सक्ने प्रभाव
१.	दफा १६ को उपदफा (४)	यस ऐन तथा प्रचलित कानूनमा जुनसुकै कुरा लेखिएको भए तापनि प्रदेश सरकार तथा स्थानीय तहको अधिकारक्षेत्र भित्र पर्ने जलस्रोतको उपयोग र विकास सम्बन्धमा प्रदेश तथा स्थानीय तहले समेत आयोग वा अन्तर्गतका कार्यालयबाट तोकिए बमोजिम जलस्रोतको उपयोग सम्बन्धमा प्राविधिक सहमति लिनु पर्नेछ ।	जलस्रोतको उपयोग तथा विकासको लागि नीजि क्षेत्रले अनुमति पत्र प्राप्त गर्नु अघि आयोगबाट प्राविधिक सहमति लिनुपर्ने व्यवस्था भए जस्तै प्रदेश तथा स्थानीय तहहरूले पनि कुनै निश्चित सिमा भन्दा ठुला वा विशेष प्रकृतिका आयोजनाहरूको कार्यान्वयन गर्दा प्राविधिक सम्भाव्यता, समन्वय, बहुउपयोगिता, लाभको अधिकिकरण एवं जलस्रोत उपयोगको तथ्याङ्कको व्यवस्थापनको लागि समेत आयोगबाट प्राविधिक सहमति लिनु पर्ने व्यवस्था गरिने ।	जलस्रोत उपयोग गर्दा समन्वय र लाभको अधिकिकरण तथा तथ्याङ्क व्यवस्थामा सहजता हुने ।
२.	दफा २० को खण्ड (क)	प्रत्येक नदीमा अविरल रूपमा तोकिए बमोजिमको परिमाणमा तोकिएको गुणस्तरको पानी प्रवाह हुने व्यवस्था गर्ने,	निश्चित आकार भन्दा ठुला प्रत्येक नदीको पानीको बहाव परिमाण निश्चित स्थानहरूमा मापन गरिने र हाइड्रोलोजिकल बिश्लेषणको आधारमा तथा बर्तमान एवं भविष्यको	नदीको लागि आवश्यक वातावरणीय बहाव को व्यवस्था तथा पारिस्थितिजन्य प्रणालीको दिगोपना

			उपयोगको अवस्थालाई बिचार गरी नदीमा बग्नु पर्ने न्यूनतम परिमाण तथा गुणस्तरको जलधार आयोगद्वारा निर्धारण गरिने।	एवं वातावरणीय स्वच्छता कायम गर्न महत्वपूर्ण हुने।
३.	दफा २३ को उपदफा (१)	नेपाल सरकारले तोकेको निकायले जल, जलवायु, मौसमसँग सम्बन्धित प्रारूप तथा वास्तविक तथ्याङ्कमा आधारित पूर्व सूचना प्रणालीको विकास तथा सञ्चालन गर्नु पर्नेछ।	नेपाल सरकारको कार्य विभाजन नियमावली अनुसार हुने गरी उपयुक्त निकाय लाई जलवायु, मौसमसँग सम्बन्धित प्रारूप तथा वास्तविक तथ्याङ्कमा आधारित पूर्व सूचना प्रणालीको विकास तथा सञ्चालन गर्न तोकिने।	प्रारूप तथा वास्तविक तथ्याङ्कमा आधारित पूर्व सूचना प्रणालीको विकास तथा सञ्चालनले जलस्रोत बाट श्रृजित हुने विपदको क्षतिलाइ न्युनिकरण गर्न सहयोग हुने।
४	दफा ३४ को उपदफा (१)	यस ऐन बमोजिम अनुमतिपत्र प्राप्त व्यक्ति, संस्था वा निकायले जलस्रोत सम्बन्धी सेवा प्रदान गरे बापत सम्बन्धित व्यक्तिबाट तोकिए बमोजिम सेवा शुल्क लिन सक्नेछ।	निजी क्षेत्रले उपलब्ध गराउने सेवाको प्रकार, सेवाको स्पेशिफिकेशन र सर्त एवं सेवा वितरणको लाभ लागत आदि को आधारमा लागत उठतीको सिद्धान्त बमोजिम सेवा शुल्क तोक्ने संयन्त्रको ब्यवस्थापन गरिने।	

जलस्रोत विधेयकको व्याख्यात्मक टिप्पणी

१. पृष्ठभूमि:

जलस्रोत क्षेत्रको बहुआयामिक विकास तथा व्यवस्थापनको लागि तीनै तहको सरकार बीच अधिकार र जिम्मेवारी बाँडफाँटको आवश्यकताबोध भई जलस्रोत विधेयक तयार गरिएको छ ।

विधेयक सम्बन्धमा संसदीय काम कारबाही तथा समितिमा हुने छलफल प्रक्रियालाई दिशा निर्देश गर्न तथा त्यस्तो छलफल र वहस प्रक्रियालाई स्पष्ट, संक्षिप्त र अर्थपूर्ण बनाउन सहयोग पुग्ने उद्देश्यले यो व्याख्यात्मक टिप्पणी तयार गरिएको छ ।

२. व्याख्यात्मक टिप्पणीको उद्देश्य र प्रयोजन:

देहायका उद्देश्य र प्रयोजनको लागि यो विधेयकमा रहेका प्रत्येक दफाको व्याख्यात्मक टिप्पणी तयार गरिएको छ:

- (क) विधेयकको सम्बन्धमा नेपाल सरकारको बुझाइ र अवधारणा संघीय संसदलाई बोध गराउन,
- (ख) प्रतिनिधि सभा तथा राष्ट्रिय सभा र त्यस अन्तर्गतका समितिमा हुने छलफलको लागि विधेयकको प्रत्येक दफामा अन्तरनिहित अर्थ र अभिप्राय उपलब्ध गराउन,
- (ग) प्रत्यायोजित विधायन बनाउनु पर्ने विषयहरूको आवश्यक जाँचमा सहयोग पुऱ्याउन,
- (घ) अदालत, कानून व्यवसायी तथा कानून कार्यान्वयन गर्ने निकाय तथा अधिकारीहरूलाई कानूनको कार्यान्वयन र व्याख्यामा सघाउ पुऱ्याउन,
- (ङ) विधेयकको आवश्यकता र महत्वको विषयमा सरोकारवाला तथा सर्वसाधारणलाई जानकारी दिन तथा सूचित गर्न,
- (च) प्राकृतिक स्रोत साधनको उपयोग, लाभको बाँडफाँट र विकास सम्बन्धी अधिकारको कार्यान्वयनको लागि उचित र आवश्यक व्यवस्था विधेयकमा समावेश गरिएको सुनिश्चित गर्न,
- (छ) नेपालको संविधानको धारा ५१ मा उल्लेख भए बमोजिम जलस्रोत क्षेत्रसँग सम्बन्धित राज्यका निर्देशक सिद्धान्त तथा राज्यका नीतिहरूको प्रगतिशील कार्यान्वयन गर्ने राज्यको दायित्व निर्वाहको लागि कानूनी व्यवस्था गरिएको विषय सुनिश्चित गर्न ।

३. व्याख्यात्मक टिप्पणी:

विधेयकको दफा शीर्षकको आधारमा प्रत्येक दफाको व्याख्या र त्यसको कार्यान्वयनबाट प्राप्त हुने उपलब्धिलाई वुँदागत रूपमा उल्लेख गरिएको छ । यो टिप्पणी तयार गर्दा विधेयकको दफा तथा

उपदफामा रहेको व्यवस्था र त्यसमा अन्तरनिहित उद्देश्य, अर्थ र अभिप्रायलाई बुझ्न सहज हुने गरी दफा शीर्षकको आधारमा व्याख्यात्मक टिप्पणी प्रस्तुत गरिएको छः

दफा	दफा शीर्षक	व्याख्यात्मक टिप्पणी (उद्देश्य र अभिप्राय)
१	संक्षिप्त नाम र प्रारम्भ	<ul style="list-style-type: none"> जलस्रोतको उपयोग, संरक्षण एवं एकीकृत र समन्वयात्मक विकास गर्न तथा जलवायु परिवर्तनबाट उत्पन्न हुन सक्ने जल तथा मौसमजन्य प्रकोप र विपद्को प्रभावलाई न्यूनीकरण गर्नका लागि जलस्रोतसँग सम्बन्धित प्रचलित कानूनलाई एकीकरण र संशोधन गरी तयार भएको यो ऐनको नाम “जलस्रोत ऐन, २०८१” रहेको छ, र यो ऐन संघीय संसदबाट पारित भई राष्ट्रपतिबाट प्रमाणित भएको एकतीसौं दिनदेखि प्रारम्भ हुनेछ ।
२	परिभाषा	<ul style="list-style-type: none"> विधेयकको परिभाषा खण्डमा उन्नाइस (१९) वटा शब्द तथा शब्दावलीको परिभाषा गरिएको छ। शब्दहरूको समान अर्थ र बुझाइ कायम गर्दै कानुनी अर्थ दिन र ऐनको कार्यान्वयनलाई सहज र प्रभावकारी बनाउन परिभाषा गरिएको छ। विधेयकमा प्रयुक्त शब्द तथा शब्दावलीहरूको अर्थ तथा व्याख्याले व्यक्तिको अधिकार, दायित्व, शर्त र जिम्मेवारी बुझाउने भएकोले त्यस्तो अधिकार, दायित्व, शर्त र जिम्मेवारीको स्पष्टताको लागि पनि शब्द तथा शब्दावलीको परिभाषा गर्न आवश्यक भएको छ।
३	जलस्रोतको स्वामित्व	<ul style="list-style-type: none"> नेपालको संविधानको धारा ५१ को खण्ड (ख) को बुँदा नं (३) मा उल्लिखित नेपाल पक्ष भएका अन्तर्राष्ट्रिय सन्धि सम्झौताहरूको कार्यान्वयन गर्न, नेपालको संविधानको धारा ५१ को खण्ड (ख) को बुँदा नं (६) मा उल्लिखित संघीय इकाइहरू बीच जिम्मेवारी, स्रोत, साधन र प्रशासनको साझेदारी गर्दै सुमधुर र सहयोगात्मक सम्बन्धको विकास र विस्तार गर्ने राज्यको नीति कार्यान्वयनका लागि कानुनी आधार तयार गर्न, नेपालको संविधानको धारा ५१ को खण्ड (घ) बुँदा नं (५) को उपलब्ध साधन स्रोत तथा आर्थिक बिकासको प्रतिफलको न्यायोचित वितरण गर्न, नेपालको संविधानको धारा ५१ को खण्ड (छ) बुँदा नं (२) स्वदेशी

		लगानीलाई प्राथमिकता दिदै जलस्रोतको बहुउपयोगी विकास गर्न।
४	जलस्रोतको उपयोग, विकास र संरक्षण	<ul style="list-style-type: none"> नेपालको संविधानको धारा ५१ को खण्ड (छ) को बुँदा नं (१) अनुरूप राष्ट्रिय हित अनूकूल तथा अन्तरपुस्ता समन्वयको मान्यतालाई आत्मसात् गर्दै देशमा उपलब्ध प्राकृतिक स्रोत साधनको संरक्षण, संबर्द्धन र वातावरण अनुकूल दिगो रूपमा उपयोग गर्न, नेपालको संविधानमा जलस्रोतको विकास तथा सञ्चालन गर्ने अधिकार संघ, प्रदेश र स्थानीय तहमा रहने उल्लेख भएकोले संवैधानिक व्यवस्था तथा संघीयताको सिद्धान्त अनुसार अधिकार र जिम्मेवारीको बाँडफाँट गर्न, नेपालको संविधानको धारा ५१ को खण्ड (घ) को बुँदा नं (१) मा उल्लिखित सार्वजनिक, निजी र सहकारी क्षेत्रको सहभागिता र स्वतन्त्र विकास मार्फत राष्ट्रिय अर्थतन्त्र सुदृढ गर्न।
५	प्राथमिकताक्रम निर्धारण	<ul style="list-style-type: none"> नेपालको संविधानको मौलिक हक अन्तर्गत खाद्य सम्बन्धी हकको सुरक्षा, मानव अधिकार, देशको आर्थिक एवं सामाजिक विकास समेतलाई आधार मानी गरिएको। जलस्रोतको उपयोग गर्दा आउन सक्ने विवाद समाधान गर्न। उपलब्ध साधन र श्रोतको न्यायोचित वितरण गर्न। आधारभूत आवश्यकता तथा सेवामा सबै नागरिकहरूको पहुँच सुनिश्चित गर्न। रोजगारी सिर्जना र आर्थिक वृद्धि हासिल गर्न।
६.	आयोगको स्थापना	<ul style="list-style-type: none"> जलस्रोतको एकीकृत र समन्वयात्मक विकास, उपयोग, संरक्षण, नियमन गर्न र दिगो व्यवस्थापन सम्बन्धी अध्ययन, अनुसन्धान गर्न।
७.	अयोग्यता	<ul style="list-style-type: none"> सदस्यको पदमा योग्य व्यक्तिको मात्र बहाली हुन्।
८.	पद रिक्त भएको मानिने	<ul style="list-style-type: none"> बाँकी अवधिको लागि नयाँ सदस्य मनोनयन गरी पूर्ति गर्न।
९.	आयोगको जिम्मेवारी र दायित्व	<ul style="list-style-type: none"> जलस्रोत रणनीतिले प्रस्ताव गरे बमोजिम जलस्रोत क्षेत्रको एकीकृत विकासको लागि समन्वयकारी भूमिका र जिम्मेवारी तोक्न। नीति तथा रणनीति तर्जुमा गर्न, नदी बेसिन योजना तथा क्षेत्रगत गुरुयोजना तयार गर्न ,जलस्रोतको बाँडफाँड गर्ने आधार र मापदण्ड तयार गर्न,उपयोगको प्राविधिक सहमति प्रदान गर्न,अध्ययन प्रतिवेदनमा

		<p>प्राविधिक सहमति प्रदान गर्न, तथ्याङ्कको सङ्कलन, सम्भाव्यता अध्ययन, विश्लेषण तथा प्रक्षेपण गर्न, नियमन, अनुगमन तथा निरीक्षण गर्न, तीन तहका सरकारसँग समन्वय गर्न, यस ऐन तथा प्रचलित कानून, नदी बेसिन योजना र क्षेत्रगत गुरुयोजना बमोजिम जलस्रोतको उपयोग भए वा नभएको नियमन, अनुगमन तथा निरीक्षण गर्न, द्विपक्षीय, बहुपक्षीय तथा अन्तर्राष्ट्रिय सन्धि, सम्झौता वा समझदारीपत्रको सम्बन्धमा राय परामर्श दिन, विद्युतीय सूचना केन्द्र स्थापना गरी सञ्चालनमा ल्याउन, डिजाइन स्ट्यान्डर्ड, मापदण्ड, निर्देशिका र म्यानुअल तयार गरी लागू गर्न।</p>
१०.	आयोगको बैठक र निर्णय	<ul style="list-style-type: none"> आयोगले विभिन्न बैठक बसी निर्णय गर्नु पर्ने भएको।
११.	आयोगको सचिवालय	<ul style="list-style-type: none"> आयोगलाई तोकिएको भूमिका तथा जिम्मेवारी लाई व्यवस्थित रूपमा कार्यन्वयन गर्न। आयोगले गर्नुपर्ने काम कारवाहीको लागि आवश्यक संयन्त्र निर्माण गर्न।
१२.	नदी बेसिन योजना	<ul style="list-style-type: none"> उपलब्ध जलस्रोतको समन्वयात्मक विकास, व्यवस्थापन, संरक्षण र प्रभावकारी उपयोग तथा बाँडफाँड गर्न। जलस्रोतको एकिकृत विकासको लागि प्रशासनिक सीमामा सिमित नरही हाइड्रोलोजिक सिमालाई आधार मानी योजना बनाउन तथा आयोजनाहरूको तर्जुमा गर्न।
१३.	क्षेत्रगत गुरुयोजना	<ul style="list-style-type: none"> क्षेत्रगत उपयोगबाट प्राप्त हुने लाभ, लागत, माग र जोखिम विश्लेषण गर्न। सामाजिक तथा वातावरणीय प्रभाव तथा त्यसको न्यूनीकरण र व्यवस्थापन गर्न सहजताको लागि।
१४.	जलस्रोतको लगत (वाटर एकाउण्टिङ्ग)	<ul style="list-style-type: none"> प्रत्येक नदी बेसिनमा कति जलस्रोत उपलब्ध छ त्यो के मा उपयोग भएको छ? जस्ता जलस्रोत सम्बन्धी विवरणको लेखाजोखा तथा हिसाब किताव राख्न।
१५.	अन्तर जलाधार जल स्थानान्तरण गर्न सकिने	<ul style="list-style-type: none"> जलस्रोतको उपलब्धता धेरै भएको नदी बेसिनबाट उपलब्धता थोरै भएको नदी बेसिनमा स्थानान्तरण गर्दा अधिकतम लाभ प्राप्त हुन सक्ने। अन्तर जलाधार जल स्थानान्तरणको लागि संघीय इकाइहरू बीच

		समन्वय तथा विश्वासको वातावरण श्रृजना गर्न।
१६	प्राविधिक सहमति लिनु पर्ने	<ul style="list-style-type: none"> उपलब्ध जलस्रोतको समन्वयात्मक विकास, व्यवस्थापन, संरक्षण र प्रभावकारी उपयोग तथा बाँडफाँड गर्न एवं जलस्रोत उपयोग र बांकी जलस्रोतको लगत राख्न। जलस्रोत उपयोगको आवश्यक नियमन गर्न। प्रदेश तथा स्थानीय तहहरूले गर्ने जलस्रोतको उपयोगको लाभलाई अधिकीकरण गर्न।
१७	भूमिगत जलस्रोतको उपयोग र संरक्षण	<ul style="list-style-type: none"> भूमिगत जलस्रोतको उपयोग, संरक्षण, विकास र व्यवस्थापन गर्न। भूमिगत जलस्रोतको परिमाण तथा गुणस्तरको सूनिश्चितता गर्न।
१८	पुर्नभरण गर्नु पर्ने	<ul style="list-style-type: none"> भूमिगत तहमा पानीको सतह घट्न नदिन। भूमिगत जलस्रोतको पुर्नभरण हुने क्षेत्रको सुरक्षा तथा संरक्षण गर्न। भूमिगत जलस्रोतको संरक्षणको लागि प्रदेश तथा स्थानीय तहहरूलाई समेत जिम्मेवार बनाउन।
१९	रोक लगाउन सक्ने:	<ul style="list-style-type: none"> भूमिगत जलस्रोतको अत्यधिक दोहन रोक्न। वातावरणमा प्रतिकूल प्रभाव हुन नदिन।
२०	जलस्रोतको संरक्षण	<ul style="list-style-type: none"> प्रत्येक नदीमा अविरल रूपमा तोकिए बमोजिमको परिमाणमा तोकिएको गुणस्तरको पानी प्रवाह हुने व्यवस्था गर्न। जलस्रोतको संरक्षणको लागि संघीय इकाइहरू तथा निजी क्षेत्रको भूमिका तोक्न।
२१.	जलस्रोतको गुणस्तर तोक्ने	<ul style="list-style-type: none"> जलस्रोतलाई प्रदूषित हुनबाट जोगाउन। जलस्रोतको गुणस्तर कायम गर्न। जलस्रोतको गुणस्तर न्युनिकरण गर्ने कार्यलाई दण्डनीय बनाउन।
२२.	जलस्रोतको प्रदूषण मापदण्ड तोक्ने	<ul style="list-style-type: none"> जलस्रोतको प्रदूषणलाई न्युनिकरण गर्न। जलजन्य पारिस्थितिक प्रणालीको स्वच्छता कायम राख्न। जलस्रोतको प्रदूषण मापदण्ड नाघ्ने गरी कसैले कुनै कार्य गरे नगरेको नियमन गर्न।
२३.	पूर्व सूचना प्रणाली विकास तथा	<ul style="list-style-type: none"> जल तथा मौसम उत्पन्न प्रकोप सम्बन्ध पूर्वसूचना उपलब्ध गराउन। जल तथा मौसम उत्पन्न प्रकोपको सम्भावित क्षतिलाई न्युनिकरण

	सञ्चालन	<p>गर्न। पुर्व तयारी गर्न।</p> <ul style="list-style-type: none"> • प्रकोप मार्फत हुनसक्ने जनधनको क्षतिलाइ न्युनीकरण गर्न। • संघीय इकाइहरुविच पूर्वसूचना प्रणालीको संचालनार्थ समन्वय कायम गर्न।
२४.	विपद् व्यवस्थापन नक्साङ्कनः	<ul style="list-style-type: none"> • सम्भावित प्रकोप क्षेत्रको पहिचान गरी विभिन्न तहका जोखिमहरुको आधारमा नक्साङ्कन गर्न। • नक्साङ्कनको आधारमा पूर्व तयारी गर्न तथा त्यस्ता क्षेत्रहरुको उपयोगको नियमन गर्न।
२५.	विद्युतीय सूचना केन्द्र	<ul style="list-style-type: none"> • जल तथा मौसमसँग सम्बन्धित तथ्याङ्कहरुको व्यवस्थापन गर्न। • प्रकोपसँग सम्बन्धित पूर्व सूचना प्रणालीलाई प्रभावकारी बनाउन। • जल तथा मौसम सँग सम्बन्धित तथ्याङ्क तथा सूचनाहरुमा सरोकारवाला तथा सर्वसाधारणको पहुँच बृद्धि गर्न। • आयोगलाई आवश्यक पर्ने तथ्याङ्कहरु सम्बन्धित निकायहरुले उपलब्ध गराउने व्यवस्था सुनिश्चित गर्न।
२६.	कसूर	<ul style="list-style-type: none"> • ऐनले गर्न निषेधित गरेका कार्य गरेमा सजाय तोक्न। • जलस्रोतसँग सम्बन्धित पर्यावरण तथा संरचनामा हानी नोक्सानी पुर्‍याउने कार्यलाई दण्डनीय बनाइ निरुत्साहित गर्न।
२७.	सजाय	<ul style="list-style-type: none"> • ऐनको प्रभावकारी कार्यान्वयन र पालना गर्न गराउन तथा कानूनको उल्लङ्घन गर्नेलाई सजाय को व्यवस्था गर्न। • कसुरको प्रकृति हेरी सजायको प्रस्ताव गर्न।
२८.	मुद्दा हेर्ने अधिकारी	<ul style="list-style-type: none"> • कसुर र सजायको प्रकृति हेरी मुद्दाको शुरु कारवाही र किनारा गर्ने अधिकार तोक्न। • गम्भिर प्रकृतिका कसुर र सजाय सम्बन्धी मुद्दा जिल्ला अदालतवाट तथा सामान्य प्रकृतिका मुद्दाको शुरु कारवाही गर्ने अधिकार आयोगको सचिवलाई दिन।
२९.	नेपाल सरकार वादी हुने	<ul style="list-style-type: none"> • उल्लेखनीय क्षति तथा हानि नोक्सानी पुर्‍याउने सम्बन्धी कार्य गम्भीर प्रकृतिको फौजदारी कसूर मानी त्यस्तो मुद्दाको वादी नेपाल सरकार हुने व्यवस्था गर्न।
३०.	क्षतिपूर्ति	<ul style="list-style-type: none"> • ऐन बमोजिम कुनै कार्य गर्दा वा ऐन बमोजिम गर्नु पर्ने कार्य नगर्दा

		कसैलाइ हानी नोक्सानी पुगेकोमा प्राकृतिक न्यायको सिद्धान्त बमोजिम मुद्दा हेर्ने अधिकारीले पीडितलाई क्षतिपूर्ति भराइदिने व्यवस्था गर्न।
३१.	प्रचलित कानून बमोजिम हुने	<ul style="list-style-type: none"> यस ऐन बमोजिम कसूर मानिने कार्य अन्य प्रचलित कानून बमोजिम पनि कसूर मानिने अवस्थामा त्यस्तो ऐन बमोजिम पनि छानबिन गरी सजाय हुन सक्ने गरी फौजदारी संहिता, २०७४ मा रहेको व्यवस्थाको कार्यान्वयन सहज गर्न।
३२.	पानीको परीक्षण (वाटर अडिटिङ्ग)	<ul style="list-style-type: none"> जलस्रोतको विभिन्न उपयोगको लागि पानी प्रयोग गरेकोमा प्रयोग गरेको पानीको उपयोग दक्षता, गुणस्तर, चुहावट, नोक्सानी आदि लगायत आयोगले दिएको प्राविधिक सहमती बमोजिम प्रयोग भए नभएको जाँच एवं परिक्षण गर्न।
३३.	निर्देशन दिन सक्ने	<ul style="list-style-type: none"> जलस्रोतको विकास तथा व्यवस्थापन गर्दा सरकारले देश र जनताको बृहत्तर हितलाई ध्यानमा राखि सार्वजनिक भलाइको लागि विशेष निर्णयहरू गर्नुपर्ने अवस्था आउन सक्ने भएकोले।
३४.	सेवा शुल्क	<ul style="list-style-type: none"> जलस्रोतको विकास तथा व्यवस्थापनमा निजी क्षेत्रको सहभागितालाई सम्भाव्य र दिगो बनाउन। जलस्रोत रणनीति, २०५९ ले निर्दिष्ट गरेको लागत असुलीको सिद्धान्तलाई कार्यान्वयन गर्न। निजी क्षेत्रलाई सेवा प्रवाहको लागि उत्तरदायी बनाउन। सेवाग्राहीको गुणस्तरीय र भरपर्दो सेवा प्राप्त गर्ने अधिकारको सुनिश्चित गर्न।
३५.	अधिकार प्रत्यायोजन	<ul style="list-style-type: none"> यस ऐन बमोजिम सम्पादन गर्नुपर्ने काम कारबाही छिटो र प्रभावकारी रूपमा सम्पादन गर्न र निर्णय लिने तहलाई घटाउन अधिकार प्रत्यायोजनको व्यवस्था राखिएको छ। यही मान्यताको आधारमा आयोगले यस ऐन बमोजिम आफूलाई प्राप्त अधिकार आफू मातहतका अधिकृतलाई प्रत्यायोजन गर्न सक्ने प्रावधान राखिएको छ।
३६.	अनुसूचीमा संशोधन	<ul style="list-style-type: none"> प्रत्यायोजित व्यवस्थापनको सिद्धान्त अनुसार निश्चित सीमा र दायरा अन्तर्गत रही अनुसूचिलाई हेरफेर गर्ने अधिकार कार्यपालिकालाई प्रत्यायोजन गर्न।
३७.	नियम बनाउने अधिकार	<ul style="list-style-type: none"> ऐनको अधीनमा रही प्रत्यायोजित व्यवस्थापनको सिद्धान्त अनुसार निश्चित सीमा र दायरा अन्तर्गत रही ऐनको कार्यान्वयन गर्न नियम

		बनाउने अधिकार कार्यपालिकालाई प्रत्यायोजन गर्न।
३८.	निर्देशिका मापदण्ड तथा म्यानुअल बनाउन सक्ने	<ul style="list-style-type: none"> • ऐनको मर्म बमोजिम ऐनका प्रावधानहरूलाई कार्यान्वयन गर्न प्रत्यायोजित व्यवस्थापनको सिद्धान्त अनुसार आयोगलाई प्राविधिक विषयसंग सम्बन्धी निर्देशिका मापदण्ड तथा म्यानुअल बनाउने अधिकार प्रदान गर्न।
३९.	ऐन कार्यान्वयन मापन	<ul style="list-style-type: none"> • ऐनको कार्यान्वयनको अवस्थाको मूल्यांकन गरी ऐनको प्रभावकारिता थाहा पाउन।
४०.	खारेजी र बचाउ	<ul style="list-style-type: none"> • जलस्रोत ऐन, २०४९ लाई विस्थापन गरी जलस्रोत ऐन, २०८१ लागू हुने भएकोले यस अघि कार्यान्वयनमा रहेको ऐन खारेज गर्न आवश्यक भएकोले। • जलस्रोत ऐन, २०४९ बमोजिम भए गरेका काम कारबाहीको बचाउ गरी आवश्यकता अनुसार निरन्तरता दिनुपर्ने भएकोले बचाउको व्यवस्था गर्न।

जलस्रोत सम्बन्धी कानूनलाई संशोधन र एकीकरण गर्न बनेको विधेयक

प्रस्तावना: जलस्रोतको उपयोग, संरक्षण, एकीकृत र समन्वयात्मक विकास गर्न तथा जलवायु परिवर्तनबाट उत्पन्न हुन सक्ने जल तथा मौसमजन्य प्रकोप र विपद्को प्रभावलाई न्यूनीकरण गर्नका लागि जलस्रोतसँग सम्बन्धित कानून संशोधन र एकीकरण गर्न वाञ्छनीय भएकोले,

संघीय संसदले यो ऐन बनाएको छ।

परिच्छेद-१

प्रारम्भिक

१. **संक्षिप्त नाम र प्रारम्भ :** (१) यस ऐनको नाम “जलस्रोत ऐन, २०८१” रहेको छ।
(२) यो ऐन प्रमाणीकरण भएको मितिले एकतिसौं दिनदेखि प्रारम्भ हुनेछ।
२. **परिभाषा :** विषय वा प्रसङ्गले अर्को अर्थ नलागेमा यस ऐनमा,
 - (क) “अध्यक्ष” भन्नाले जल तथा ऊर्जा आयोगको अध्यक्ष सम्झनु पर्छ र सो शब्दले दफा १० को उपदफा (४) बमोजिमको अध्यक्षता गर्ने सदस्यलाई समेत जनाउँछ।
 - (ख) “अनुमतिपत्र” भन्नाले प्रचलित कानून बमोजिम जलस्रोत उपयोग गर्नका लागि कुनै आयोजनाको अध्ययन, विकास र सञ्चालन गर्न दिइने अनुमति सम्झनु पर्छ।
 - (ग) “आयोग” भन्नाले दफा ६ बमोजिम स्थापना भएको जल तथा ऊर्जा आयोग सम्झनु पर्छ।
 - (घ) “आयोजना” भन्नाले जलस्रोतको उपयोग, संरक्षण, विकास तथा व्यवस्थापन गर्न सञ्चालन गरिने आयोजना वा कार्यक्रम सम्झनु पर्छ।
 - (ङ) “जल उत्पन्न विपद्” भन्नाले बाढी, पहिरो, डुबान, कटान, बाँध, जलाशय वा हिमताल विष्फोट वा जलजन्य कारणबाट उत्पन्न वा सिर्जना हुने विपद् सम्झनु पर्छ।
 - (च) “जलस्रोत” भन्नाले सतहगत, भूमिगत वा वायुमण्डलमा जुनसुकै अवस्थामा रहेको पानी सम्झनु पर्छ र सो शब्दले पानीको सबै प्रकारको मुहान वा स्रोतलाई समेत जनाउँछ।
 - (छ) “तोकिएको” वा “तोकिए बमोजिम” भन्नाले यो ऐन अन्तर्गत बनेको नियममा तोकिएको वा तोकिए बमोजिम सम्झनु पर्छ।

- (ज) "नदी बेसिन" भन्नाले प्रमुख नदी, त्यसको सहायक नदी तथा त्यससँग आबद्ध सतहगत, भूमिगत वा अन्य जुनसुकै प्रकारको जलस्रोत प्रवाहित हुने वा नेपाल सरकारले प्रचलित कानून बमोजिम सीमाङ्कन गरी कुनै नदीको नदी बेसिन भनी छुट्टयाएको निश्चित क्षेत्र सम्झनु पर्छ।
- (झ) "नदी बेसिन योजना" भन्नाले नदी बेसिन क्षेत्रभित्रका जलस्रोत, जमिन र अन्य स्रोतलाई समेत दृष्टिगत गरी उच्चतम विकास र व्यवस्थापनको लागि तयार गरी नेपाल सरकारले स्वीकृत गरेको योजना सम्झनु पर्छ।
- (ञ) "पर्यावरण" भन्नाले वायुमण्डल, भूसतह तथा भूमिगत क्षेत्रमा रहेका जैविक तथा निर्जीव वस्तु बीच हुने अन्तरक्रिया र परस्परको अन्योन्याश्रित सम्बन्ध सम्झनु पर्छ।
- (ट) "पुनर्भरण" भन्नाले भूमिगत जलस्रोत भण्डारमा जल परिमाण बढाउनको लागि प्राकृतिक वा कृत्रिम तरिकाले भू-सतहको पानी जमिनमुनि जान दिने वा पठाउने कार्य सम्झनु पर्छ।
- (ठ) "प्राविधिक सहमति" भन्नाले जलस्रोतको उपयोग, विकास र व्यवस्थापन गर्न चाहिने पानीको मात्रा, गुणस्तर, प्रयोगको समय, पानी फर्काउने स्थान, उपयोग गरिने स्थान, क्षेत्रगत उपयोग सम्बन्धमा आयोगबाट प्रदान गरिने प्राविधिक सहमति सम्झनु पर्छ।
- (ड) "बाँध" भन्नाले जलस्रोत उपयोग गर्ने प्रयोजनको लागि नदीमा पानीको भण्डारण गर्न वा पानी फर्काउन निर्माण गरिने भौतिक संरचना सम्झनु पर्छ।
- (ढ) "मन्त्रालय" भन्नाले नेपाल सरकारको ऊर्जा, जलस्रोत तथा सिंचाइ मन्त्रालय सम्झनु पर्छ।
- (ण) "सचिव" भन्नाले नेपाल सरकारको ऊर्जा तथा ऊर्जा आयोगको सचिव सम्झनु पर्छ।
- (त) "सदस्य" भन्नाले आयोगको सदस्य सम्झनु पर्छ।
- (थ) "स्थानीय तह" भन्नाले गाउँपालिका वा नगरपालिका सम्झनु पर्छ।
- (द) "संरचना" भन्नाले जलस्रोतको उपयोग, विकास, संरक्षण वा व्यवस्थापन गर्न निर्मित बाँध, जलाशय, प्रवेश मार्ग, जलमार्ग, सुरङ्ग, नहर, पाइप लाइन, विद्युत गृह वा सोही प्रकृतिका अन्य संरचना सम्झनु पर्छ र सो शब्दले त्यस्तो संरचनाले चर्चेको जग्गा र सोमा जडित मेशिनरी तथा उपकरणलाई समेत जनाउँछ।
- (ध) "क्षेत्रगत गुरुर्योजना" भन्नाले जलस्रोतको उपलब्धता, सोको बहुपक्षीय तथा बहुआयामिक उपयोग, जोखिम र लाभ-लागतको विश्लेषण गरी दफा ५

बमोजिमका प्राथमिकता प्राप्त क्षेत्रका लागि एकीकृत नदी बेसिन गुरुयोजना बमोजिम अलगअलग रूपमा तयार गरिने क्षेत्रगत योजना सम्झनु पर्छ।

परिच्छेद- २

जलस्रोतको स्वामित्व, विकास, व्यवस्थापन र उपयोगको प्राथमिकताक्रम

३. जलस्रोतको स्वामित्व: (१) नेपालमा रहेको जलस्रोतको स्वामित्व र अधिकार नेपाल राज्यमा निहित रहनेछ।

(२) उपदफा (१) मा जुनसुकै कुरा लेखिएको भए तापनि व्यक्तिगत स्वामित्वको जग्गाभित्रको जलस्रोत प्रचलित कानूनको अधीनमा रही निजी कार्यको लागि उपयोग गर्न सकिनेछ।

४. जलस्रोतको उपयोग, विकास र संरक्षण: (१) नेपालको संविधान, यो ऐन र प्रचलित कानून बमोजिम जलस्रोतको उपयोग, संरक्षण, विकास तथा व्यवस्थापन गर्ने सम्बन्धी क्षेत्राधिकार अनुसूची-१ मा उल्लेख भए बमोजिम नेपाल सरकार, प्रदेश सरकार तथा स्थानीय तहको हुनेछ।

(२) उपदफा (१) को अतिरिक्त नदी, सिमसार क्षेत्र, जलभण्डार र तालतलैयाको क्षेत्राधिकार अनुसूची-२ मा उल्लेख भए बमोजिम नेपाल सरकार, प्रदेश सरकार तथा स्थानीय तहको हुनेछ।

(३) जलस्रोतको उपयोग वा नदी बेसिन योजना, क्षेत्रगत गुरुयोजना वा आयोजना तर्जुमा र कार्यान्वयन गर्दा वातावरण संरक्षण र सम्बर्द्धनको लागि आवश्यक पर्ने जलस्रोतको परिमाण निर्धारण गरी त्यस्तो आवश्यकता पूर्ति हुने गरी सुनिश्चित गर्नु पर्नेछ।

(४) जलस्रोत उपयोगको अनुपात निर्धारण गर्दा जग्गा जमिनको प्रकृति, जनसङ्ख्या, परम्परा, उपयोगको प्रकृति, लाभ हानी तथा उपलब्ध जलस्रोतको परिमाणलाई आधार मानी गर्नु पर्नेछ।

(५) जलस्रोत उपयोग सम्बन्धी कुनै आयोजनाको अध्ययन, विकास र निर्माण गर्दा दफा १३ को उपदफा (४) मा उल्लेख भएका विषयलाई समेत ध्यान दिनुपर्नेछ।

(६) जलस्रोतको उपयोग, संरक्षण, विकास तथा व्यवस्थापन गर्न निजी तथा सार्वजनिक-निजी साझेदारीलाई प्रोत्साहन गरिनेछ।

५. प्राथमिकताक्रम निर्धारण: (१) जलस्रोतको उपयोग गर्दा उपलब्ध परिमाणका आधारमा देहायको प्राथमिकताक्रम अनुसार गर्नुपर्नेछ:-

(क) खानेपानी र घरायसी प्रयोजन,

(ख) पशुपालन तथा मत्स्यपालन,

(ग) सिंचाइ,

- (घ) पर्यावरण, जलचर तथा वन्यजन्तु उपयोग,
- (ङ) जलविद्युत,
- (च) खानी तथा औद्योगिक उपयोग,
- (छ) जल यातायात,
- (ज) धार्मिक, सांस्कृतिक प्रयोजन,
- (झ) आमोद-प्रमोद तथा पर्यटन।

(२) सुख्खा, खडेरी, जलवायु परिवर्तन वा अन्य कुनै प्राकृतिक कारणले जलस्रोतको उपलब्ध परिमाणमा कमी हुन आएमा सोही अनुपातमा आयोगले जलस्रोत उपयोगको प्राथमिकताक्रम वा उपयोग गर्न दिइएको प्राविधिक सहमति बमोजिमको जलस्रोतको परिमाणमा समन्यायिक रूपमा संशोधन वा हेरफेर गर्न नेपाल सरकार समक्ष सिफारिस गर्न सक्नेछ।

(३) उपदफा (२) बमोजिमको सिफारिसको आधारमा गरिएको संशोधन वा हेरफेर नेपाल सरकारले नेपाल राजपत्रमा सूचना प्रकाशन गरी सार्वजनिक गर्नु पर्नेछ।

परिच्छेद-३

आयोगको स्थापना, जिम्मेवारी र दायित्व

६. **आयोगको स्थापना:** (१) जलस्रोतको एकीकृत र समन्वयात्मक विकास, उपयोग, संरक्षण र दिगो व्यवस्थापन सम्बन्धी अध्ययन, अनुसन्धान गर्न तथा नियमन गर्न जल तथा उर्जा आयोगको स्थापना गरिएको छ।

(२) उपदफा (१) बमोजिमको आयोगमा देहाय बमोजिमका अध्यक्ष तथा सदस्य रहनेछन्:-

(क) उर्जा, जलस्रोत तथा सिंचाइ मन्त्री वा राज्य मन्त्री	-अध्यक्ष
(ख) सदस्य, राष्ट्रिय योजना आयोग (मन्त्रालय वा क्षेत्र हेर्ने)	-सदस्य
(ग) सचिव, मन्त्रालय	-सदस्य
(घ) सचिव, वन तथा वातावरण मन्त्रालय	-सदस्य
(ङ) सचिव, कृषि तथा पशुपन्छी विकास मन्त्रालय	-सदस्य
(च) सचिव, खानेपानी मन्त्रालय	-सदस्य
(छ) स्नातकोत्तर उपाधि हासिल गरी ऊर्जा तथा जलस्रोतको क्षेत्रमा कम्तीमा पन्ध्र वर्षको अनुभव भएका व्यक्तिमध्येबाट मन्त्रालयले मनोनयन गरेको कम्तीमा एकजना महिला सहित दुईजना	-सदस्य

(ज) अध्यक्ष, नेपाल नगरपालिका संघ	-सदस्य
(झ) अध्यक्ष, गाउँपालिका राष्ट्रिय महासंघ नेपाल	-सदस्य
(ञ) सचिव, आयोग	-सदस्य-सचिव

(३) आयोजनासँग सम्बन्धित तथा आयोजनाबाट प्रभावित क्षेत्रसँग सम्बन्धित प्रदेशका सम्बन्धित विषय हेर्ने मन्त्री वा निजले तोकेको कर्मचारीलाई आयोगको बैठकमा आमन्त्रण गरिनेछ।

(४) उपदफा (२) को खण्ड (छ) बमोजिमका सदस्यको पदावधि चार वर्षको हुनेछ र निजहरूको पुनः एकपटक मनोनयन हुन सक्नेछ।

(५) उपदफा (२) को खण्ड (छ) बमोजिमका सदस्यको मनोनयन समावेशी सिद्धान्तका आधारमा गर्नु पर्नेछ।

(६) उपदफा (४) मा जुनसुकै कुरा लेखिएको भए तापनि उपदफा (२) को खण्ड (छ) बमोजिम नियुक्त भएका सदस्यलाई खराब आचरण, कार्य क्षमताको अभाव वा पदीय दायित्व पूरा नगरेको कारण पदबाट हटाउनु पर्ने अवस्था भएमा मन्त्रालयले जुनसुकै बखत त्यस्तो सदस्यलाई पदबाट हटाउन सक्नेछ।

(७) उपदफा (६) बमोजिम पदबाट हटाउनु अघि निजलाई आफ्नो भनाइ पेस गर्ने उचित मौका दिनु पर्नेछ।

७. **अयोग्यता:** देहायको व्यक्ति सदस्यको पदमा मनोनीत हुन वा पदमा बहाल रहन योग्य हुने छैन:-

- (क) गैर नेपाली नागरिक,
- (ख) पैंसठ्ठी वर्ष उमेर पूरा भएको,
- (ग) विदेशी मुलुकको आवासीय अनुमति लिएको,
- (घ) भ्रष्टाचार, जबरजस्ती करणी, मानव बेचबिखन तथा ओसारपसार, लागू औषध कारोबार, सम्पति शुद्धीकरण, राहदानी दुरुपयोग, अपहरण सम्बन्धी कसूर वा नैतिक पतन देखिने फौजदारी कसूरमा सजाय पाएको,
- (ङ) प्रचलित कानून बमोजिम कालोसूचीमा परेको वा त्यस्तो सूचीबाट फुकुवा भएको मितिले तीन वर्ष पूरा नभएको,
- (च) दामासाहीमा परेको,
- (छ) कुनै राजनीतिक दलको सदस्य वा पदमा बहाल रहेको।

८. **पद रिक्त भएको मानिने:** (१) दफा ६ को उपदफा (२) को खण्ड (छ) बमोजिम मनोनीत सदस्यको पद देहायको अवस्थामा रिक्त हुनेछ:-

- (क) निजले अध्यक्ष समक्ष आफ्नो पदबाट राजीनामा दिएमा,
- (ख) निज दफा ७ बमोजिम अयोग्य भएको ठहरिएमा,
- (ग) निजको पदावधि समाप्त भएमा,
- (घ) दफा ६ को उपदफा (६) बमोजिम पदबाट हटाएमा,
- (ङ) कडा शारीरिक वा मानसिक रोग लागी पदीय दायित्व पूरा गर्न नसक्ने भनी मेडिकल बोर्डले प्रमाणित गरेमा,
- (च) निजको मृत्यु भएमा।

(२) उपदफा (१) बमोजिम कुनै सदस्यको पद रिक्त हुन आएमा निज पहिले जुन समूहबाट मनोनीत भएको हो सोही समूहबाट बाँकी अवधिको लागि मनोनयन गरी पूर्ति गरिनेछ। तर छ महिनाभन्दा कम अवधिका लागि पूर्ति गरिने छैन।

९. आयोगको जिम्मेवारी र दायित्व: प्रचलित कानूनमा उल्लेख गरिएका जिम्मेवारी र दायित्वका अतिरिक्त आयोगको जिम्मेवारी र दायित्व देहाय बमोजिम हुनेछ :-

- (क) जलस्रोत तथा ऊर्जासँग सम्बन्धित नीति तथा रणनीति तर्जुमा गरी नेपाल सरकार समक्ष सिफारिस गर्ने,
- (ख) ऊर्जा विकास तथा व्यवस्थापन, नदी बेसिन योजना तथा क्षेत्रगत गुरुयोजना तयार गरी नेपाल सरकार समक्ष पेस गर्ने,
- (ग) जलस्रोतको बाँडफाँट गर्ने आधार र मापदण्ड तयार गरी स्वीकृतिको लागि नेपाल सरकार समक्ष पेस गर्ने,
- (घ) जलस्रोतको उपयोग र विकास सम्बन्धी कार्यमा सर्त निर्धारण गरी प्राविधिक सहमति प्रदान गर्ने,
- (ङ) जलस्रोतको उपयोगसँग सम्बन्धित बहुउद्देश्यीय, जलाशययुक्त, अन्तर जलाधार जल स्थानान्तरण वा नदी पथान्तरणका आयोजनाको विस्तृत अध्ययन प्रतिवेदनमा प्राविधिक सहमति प्रदान गर्ने,
- (च) जलस्रोतको उपयोग सम्बन्धमा तथ्याङ्कको सङ्कलन, सम्भाव्यता अध्ययन, विश्लेषण तथा प्रक्षेपण गर्ने, गराउने,
- (छ) जलस्रोतको प्रवाह र परिमाण तालिकाको आधारमा जलस्रोतको उपलब्धता र उपयोग सम्बन्धी अभिलेख राखी समय समयमा सोको नियमन, अनुगमन तथा निरीक्षण गर्ने, गराउने,

- (ज) जलस्रोतको उपयोग, संरक्षण, विकास तथा व्यवस्थापन गर्ने सन्दर्भमा तीन तहका सरकारसँग समन्वय गर्ने,
- (झ) यस ऐन तथा प्रचलित कानून, नदी बेसिन योजना र क्षेत्रगत गुरुयोजना बमोजिम जलस्रोतको उपयोग भए वा नभएको नियमन, अनुगमन तथा निरीक्षण गर्ने,
- (ञ) जलस्रोत तथा ऊर्जा सम्बन्धी द्विपक्षीय, बहुपक्षीय तथा अन्तर्राष्ट्रिय सन्धि, सम्झौता वा समझदारीपत्रको सम्बन्धमा राय परामर्श दिने,
- (ट) जलस्रोत तथा ऊर्जा सम्बन्धी विद्युतीय सूचना केन्द्र स्थापना गरी सञ्चालनमा ल्याउने।

१०. **आयोगको बैठक र निर्णय:** (१) आयोगको बैठक कम्तीमा प्रत्येक दुई महिनामा एकपटक बस्नेछ।

(२) आयोगको बैठक अध्यक्षले तोकेको मिति, समय र स्थानमा बस्नेछ।

(३) आयोगको कूल सदस्य सङ्ख्याको पचास प्रतिशतभन्दा बढी सदस्य उपस्थित भएमा बैठकको लागि गणपूरक सङ्ख्या पुगेको मानिनेछ।

(४) आयोगको बैठकको अध्यक्षता अध्यक्षले गर्नेछ र निजको अनुपस्थितिमा राष्ट्रिय योजना आयोगका सदस्यले बैठकको अध्यक्षता गर्नेछ।

(५) आयोगको बैठकमा बहुमतको राय मान्य हुनेछ र मत बराबर भएमा बैठकको अध्यक्षता गर्ने व्यक्तिले निर्णायक मत दिनेछ।

(६) आयोगको निर्णय बैठकमा उपस्थित सबै सदस्यले प्रमाणित गर्नुपर्नेछ।

(७) आयोगले आवश्यकता अनुसार नेपाल सरकारको कर्मचारी, पदाधिकारी तथा विज्ञलाई बैठकमा आमन्त्रण गर्न सक्नेछ।

(८) आयोगको बैठक सम्बन्धी अन्य कार्यविधि आयोग आफैले निर्धारण गरे बमोजिम हुनेछ।

११. **आयोगको सचिवालय:** (१) आयोगको नियमित कार्य सञ्चालन गर्न एक सचिवालय रहनेछ।

(२) उपदफा (१) बमोजिमको सचिवालय मातहतमा आवश्यकता अनुसार नदी बेसिन तथा सब-बेसिन कार्यालय रहनेछन्।

(३) उपदफा (१) बमोजिमको सचिवालयका लागि आवश्यक पर्ने कर्मचारी तथा स्रोत नेपाल सरकारले उपलब्ध गराउनेछ।

परिच्छेद-४

नदी बेसिन योजना, क्षेत्रगत गुरुयोजना र अन्तर जलाधार जल स्थानान्तरण

१२. नदी बेसिन योजना: (१) नदी बेसिनमा उपलब्ध जलस्रोतको समन्वयात्मक विकास, व्यवस्थापन, संरक्षण र प्रभावकारी उपयोगको लागि आयोगले नदी बेसिन योजना तयार गरी स्वीकृतिका लागि नेपाल सरकार समक्ष पेस गर्नेछ।

(२) उपदफा (१) बमोजिम नदी बेसिन योजना तयार गर्दा आयोगले सम्बन्धित प्रदेश सरकार तथा स्थानीय तहसँग समेत समन्वय गर्नु पर्नेछ।

(३) आयोगले नदी बेसिन योजना तयार गर्दा देहायका विषयलाई समेत ध्यान दिनुपर्नेछ:-

(क) जलस्रोत उपयोग तथा बाँडफाँटको आधार र मापदण्ड,

(ख) जलस्रोत उपयोग गरी सञ्चालनमा रहेका तथा भविष्यमा सञ्चालन हुन सक्ने आयोजना वा पूर्वाधार,

(ग) जलवायु परिवर्तन तथा जल उत्पन्न विपद्का कारण सिर्जना हुन सक्ने समस्याको व्यवस्थापनका लागि अवलम्बन गरिने आवश्यक उपाय,

(घ) सम्बन्धित क्षेत्रका बासिन्दाले हाल उपयोग गरिरहेको र भविष्यमा उपयोगमा ल्याउन सक्ने पानीको परिमाण,

(ङ) सम्बन्धित नदी बेसिनमा उपलब्ध जलस्रोत र सोको दिगो तथा लाभदायी उपयोग,

(च) जलस्रोतको उपयोगबाट आर्थिक, सामाजिक, साँस्कृतिक लगायत वातावरणीय र पर्यावरणीय पक्षमा पार्न सक्ने प्रभाव।

१३. क्षेत्रगत गुरुयोजना: (१) आयोगले नदी बेसिन योजनाको आधारमा प्रत्येक नदी बेसिनमा उपलब्ध जलस्रोतको उचित व्यवस्थापन र लाभदायी उपयोगको लागि क्षेत्रगत गुरुयोजना तयार गर्नेछ।

(२) उपदफा (१) बमोजिम क्षेत्रगत गुरुयोजना तयार गर्दा सम्बन्धित प्रदेश सरकार तथा स्थानीय तहसँग समेत समन्वय गर्नु पर्नेछ।

(३) प्रदेश सरकार तथा स्थानीय तहले आफ्नो अधिकारक्षेत्रभित्र पर्ने जलस्रोतको व्यवस्थापन गर्न आयोगको परामर्शमा गुरुयोजना तयार गर्न सक्नेछ।

(४) उपदफा (१) र (३) बमोजिम क्षेत्रगत गुरुयोजना तयार गर्दा देहायका विषयलाई समेत आधार लिनुपर्नेछ-

(क) नदी बेसिनमा उपलब्ध जलस्रोत र त्यसको क्षेत्रगत उपयोगबाट प्राप्त हुने लाभ, लागत, माग र जोखिम विश्लेषण,

- (ख) क्षेत्रगत तथा आर्थिक विश्लेषण,
- (ग) विभिन्न प्रयोजनको लागि भइरहेको जलस्रोतको उपयोगको परिमाण, र
- (घ) क्षेत्रगत उपयोगबाट हुन सक्ने सामाजिक तथा वातावरणीय प्रभाव तथा त्यसको न्यूनीकरण र व्यवस्थापन।

१४. **जलस्रोतको लगत (वाटर एकाउण्टिङ्ग):** (१) आयोगले प्रत्येक नदी बेसिनमा उपलब्ध जलस्रोत र सोको उपयोग सम्बन्धी लगत (वाटर एकाउण्टिङ्ग) राख्नु पर्नेछ।

(२) उपदफा (१) बमोजिम जलस्रोतको लगत राख्दा देहाय बमोजिमका शीर्षकको आधारमा राख्नु पर्नेछ:-

- (क) सतह र भूमिगत जलस्रोत,
- (ख) आकाशे पानी वा अन्य जलस्रोत,
- (ग) धार्मिक, सांस्कृतिक र प्राकृतिक पर्यावरण कायम राख्न प्रयोग हुँदै आएको जलस्रोत,
- (घ) विभिन्न प्रयोजनको लागि उपयोग भएको जलस्रोत,
- (ङ) खण्ड (घ) बमोजिम उपयोग पश्चात बचत भएको जलस्रोत।

(३) जलस्रोतको लगत (वाटर एकाउण्टिङ्ग) राख्ने कार्यमा सहयोग गर्न अनुमतिपत्र प्रदान गर्ने प्रत्येक निकायले आफूले प्रदान गरेको अनुमतिपत्र र जलस्रोत उपयोग सम्बन्धी तथ्याङ्क आयोगलाई उपलब्ध गराउनु पर्नेछ।

१५. **अन्तर जलाधार जल स्थानान्तरण गर्न सकिने:** (१) आर्थिक, सामाजिक र वातावरणीय दृष्टिकोणबाट एक बेसिनको नदीमा रहेको जलस्रोत अर्को बेसिनको नदीमा स्थानान्तरण गर्दा अधिकतम लाभ प्राप्त हुने भएमा त्यस्तो जलस्रोतको अन्तर जलाधार जल स्थानान्तरण गर्न सकिनेछ।

(२) उपदफा (१) बमोजिम जलस्रोतको अन्तर जलाधार जल स्थानान्तरणबाट प्राप्त हुने लाभको हिस्सा आयोजना प्रभावित सम्बन्धित प्रदेश तथा स्थानीय तहलाई समेत उपलब्ध गराउनु पर्नेछ।

(३) यस दफा बमोजिम अन्तर जलाधार जल स्थानान्तरण गर्दा स्वीकृत नदी बेसिन योजना र क्षेत्रगत गुरुयोजना बमोजिम गर्नुपर्नेछ।

(४) उपदफा (१) बमोजिम अन्तर जलाधार जल स्थानान्तरण गर्दा आयोगले सम्बन्धित प्रदेश सरकारसँग समन्वय गर्नु पर्नेछ।

१६. **प्राविधिक सहमति लिनु पर्ने:** (१) कसैले जलस्रोतको उपयोग, विकास तथा जलस्रोत सम्बन्धी अन्य कुनै काम गर्न वा गराउन प्रचलित कानून बमोजिम अनुमतिपत्र लिनुअघि आयोगबाट प्राविधिक सहमति लिनु पर्नेछ।

(२) उपदफा (१) मा जुनसुकै कुरा लेखिएको भए तापनि देहायको प्रयोजनको लागि प्राविधिक सहमति आवश्यक पर्ने छैन:-

- (क) जलस्रोतको घरेलु उपयोग,
- (ख) परम्परागत रूपमा सञ्चालित सामूहिक खानेपानी तथा सिंचाइ प्रणाली,
- (ग) घरेलु उद्योगको रूपमा पानीघट्ट वा पानीघट्ट सञ्चालन,
- (घ) व्यक्तिगत आवागमनको लागि स्थानीयस्तरमा डुङ्गा सञ्चालन।

(३) उपदफा (१) बमोजिम प्राविधिक सहमति दिँदा आयोगले सर्त निर्धारण गर्नेछ।

(४) यस ऐन तथा प्रचलित कानूनमा जुनसुकै कुरा लेखिएको भए तापनि प्रदेश सरकार तथा स्थानीय तहको अधिकार क्षेत्रभित्र पर्ने जलस्रोतको उपयोग र विकास सम्बन्धमा प्रदेश सरकार तथा स्थानीय तहले समेत आयोग वा अन्तर्गतका कार्यालय वा आयोगले तोकेका जलस्रोत हेर्ने प्रदेश अन्तर्गतका कार्यालयबाट तोकिए बमोजिम जलस्रोतको उपयोग सम्बन्धमा प्राविधिक सहमति लिनु पर्नेछ।

परिच्छेद -५

भूमिगत जलस्रोत

१७. **भूमिगत जलस्रोतको उपयोग र संरक्षण:** भूमिगत जलस्रोतको उपयोग, संरक्षण, विकास र व्यवस्थापनको लागि नेपाल सरकार, प्रदेश सरकार तथा स्थानीय तहले आ-आफ्नो अधिकारक्षेत्रभित्र रही देहाय बमोजिमका कार्य गर्नु पर्नेछ:-

- (क) भूमिगत तहमा रहेको जलस्रोतको परिमाण तथा गुणस्तर परीक्षण गर्ने वा गराउने,
- (ख) दफा १९ को उपदफा (१) बमोजिम रोक लगाएका ठाउँ वा क्षेत्र बाहेक अन्य ठाउँ वा क्षेत्रमा भूमिगत जलस्रोत उपयोगको अनुमतिपत्र प्रदान गर्ने।

१८. **पुनर्भरण गर्नु पर्ने :** (१) कुनै पनि क्षेत्रको भूमिगत तहमा पानीको सतह घटेको वा घट्न गइरहेको अवस्थामा पानीको प्राकृतिक सतह कायम राख्न आकाशे पानी वा अन्य स्रोतको पानी जमिन मुनि पुनर्भरणका लागि आयोगले स्थान पहिचान गर्नु पर्नेछ।

(२) जलस्रोतको पुनर्भरण गर्नुपर्ने भनी पहिचान गरिएका क्षेत्रमा नेपाल सरकार, प्रदेश सरकार, स्थानीय तह तथा अनुमति प्राप्त व्यक्ति वा निकायले देहाय बमोजिमका काम गर्नुपर्नेछ:-

- (क) जलस्रोतको पुनर्भरण गर्नुपर्ने भनी पहिचान गरिएका क्षेत्रमा नेपाल सरकारले नेपाल राजपत्रमा सूचना प्रकाशन गरी तोकेको काम गर्ने,
- (ख) पूर्वाधार निर्माण गर्दा अनिवार्य पुनर्भरण गर्ने प्रावधान संलग्न गर्नुपर्ने तथा त्यस्तो क्षेत्रमा हानिकारक वा रासायनिक पदार्थ फाल्न रोक लगाउने,
- (ग) सम्बन्धित निकायसँग आवश्यक समन्वय गरी पुनर्भरणमा बाधा पर्न सक्ने कार्य गर्न रोक लगाउने,
- (घ) भूमिगत जलस्रोतको संरक्षण र सञ्चयको पुनर्भरण सम्बन्धी योजना तयार गरी लागु गर्ने वा गराउने ।

(३) प्रदेश सरकार तथा स्थानीय तहले आफ्नो क्षेत्रभित्र उपयोग भएको सतह तथा भूमिगत जलस्रोतको तथ्याङ्क सङ्कलन तथा अद्यावधिक गरी सोको विवरण प्रत्येक वर्षको असोज मसान्तभित्र आयोगमा पठाउनु पर्नेछ ।

१९. **रोक लगाउन सक्ने:** (१) यस ऐनमा अन्यत्र जुनसुकै कुरा लेखिएको भए तापनि आयोगको सिफारिसमा देहायको अवस्थामा नेपाल सरकारले नेपाल राजपत्रमा सूचना प्रकाशन गरी कुनै खास ठाउँ वा क्षेत्रमा भूमिगत जलस्रोतको उपयोग गर्ने कार्यलाई पूर्ण वा आंशिक रूपमा रोक लगाउन सक्नेछ:-

- (क) भूमिगत जलस्रोतको अत्यधिक दोहनको कारण पानीको परिमाण र गुणस्तरमा हास आएमा,
- (ख) पानीको सतह वा सञ्चिति घट्न गई सो क्षेत्रमा जोखिम उत्पन्न भएमा वा हुने सम्भावना भएमा,
- (ग) भूमिगत जलस्रोतको अत्यधिक दोहनका कारण वातावरणमा प्रतिकूल प्रभाव परेमा,
- (घ) भूमिगत जलस्रोतको अत्यधिक दोहनका कारण आसपासको सिमसार क्षेत्र सुख्खा भई जलचर संरक्षणमा प्रतिकूल असर परेमा वा असर पर्न सक्ने अवस्था भएमा ।

(२) उपदफा (१) बमोजिम भूमिगत जलस्रोतको उपयोग गर्न रोक लगाएमा आयोगले सो प्रयोजनको लागि त्यस्तो क्षेत्रमा दिएको भूमिगत जलस्रोत उपयोगको प्राविधिक सहमति रद्द गर्न लेखी पठाउन सक्नेछ ।

परिच्छेद- ६

जलस्रोतको संरक्षण सम्बन्धी

२०. जलस्रोतको संरक्षण: नेपाल सरकार, प्रदेश सरकार, स्थानीय तह तथा प्रचलित कानून बमोजिम अनुमतिपत्र प्राप्त संस्था, सम्बन्धित निकाय वा व्यक्तिले जलस्रोतको संरक्षणका लागि देहाय बमोजिम गर्नुपर्नेछः-

- (क) प्रत्येक नदीमा अविरल रूपमा तोकिए बमोजिमको परिमाणमा तोकिएको गुणस्तरको पानी प्रवाह हुने व्यवस्था गर्ने,
- (ख) नदी वा खोलाको बगर र किनारलाई स्वच्छ र सफा राख्न आवश्यक र उपयुक्त उपाय अवलम्बन गर्ने,
- (ग) जलस्रोतको संरक्षण गर्ने प्रकृतिका कृषि, खेती, वन तथा सिंचाइ प्रणालीको विकास गर्नुका साथै पानीको बचत गर्ने प्रविधिको विकास तथा प्रयोग गर्ने,
- (घ) जलस्रोत क्षेत्रको जग्गामा घर, टहरा वा त्यस्तै संरचना निर्माण र बसोवास गर्न निषेध गर्ने वा अतिक्रमण हुन नदिने,
- (ङ) पहिरो वा अन्य त्यस्तै प्राकृतिक कारणले नदी वा खोला थुनिएर पानीको प्रवाह रोकिए नदीमा जल सतह बढ्न गएमा त्यसरी जम्मा भएको पानी सुरक्षित तरिकाले निकास गर्नको लागि आवश्यक व्यवस्था गर्ने,
- (च) नदी, खोला, खहरे, वर्षात् वा बाढीको पानी प्रवाह हुने प्राकृतिक मार्गलाई कुनै प्रकारले अवरोध वा अतिक्रमण हुन नदिने,
- (छ) जलस्रोतको उपयोग, विकास, व्यवस्थापन तथा संरक्षण गर्दा जलवायु परिवर्तनबाट
- (ज) उत्पन्न हुनसक्ने जोखिम न्यूनीकरण गर्न जलवायु उत्थानशील पूर्वाधार संरचना निर्माण तथा जलवायु अनुकूलन मैत्रीप्रविधि तथा उपायको अवलम्बन गर्ने,
- (झ) जलवायु परिवर्तनका जोखिमबाट हिमक्षेत्र, हिमनदी तथा हिमतालको संरक्षण गर्न उपयुक्त उपाय अवलम्बन गर्ने।

२१. जलस्रोतको गुणस्तर तोक्ने : (१) नेपाल सरकारले नेपाल राजपत्रमा सूचना प्रकाशन गरी जलस्रोतको उपयोगको सम्बन्धमा आवश्यक गुणस्तर तोक्नेछ।

(२) जलस्रोत उपयोग गर्दा उपदफा (१) बमोजिमको गुणस्तर कायम गर्नु सम्बन्धित सबैको कर्तव्य हुनेछ।

(३) आयोगले कुनै जलस्रोत प्रदूषित भए नभएको वा जलस्रोत उपयोग गर्दा उपदफा (१) बमोजिमको गुणस्तर कायम भए नभएको सम्बन्धमा समय समयमा जाँच वा परीक्षण गर्न वा गराउन सक्नेछ।

(४) उपदफा (१) बमोजिमको गुणस्तरको मापदण्डको अधीनमा रही प्रदेश तथा स्थानीय तहको अधिकारक्षेत्रभित्र पर्ने जलस्रोतको हकमा सम्बन्धित प्रदेश सरकार तथा स्थानीय तहले जलस्रोत उपयोग गर्नु पर्नेछ।

२२. **जलस्रोतको प्रदूषण मापदण्ड तोक्ने:** (१) नेपाल सरकारले आयोगको सिफारिसमा नेपाल राजपत्रमा सूचना प्रकाशन गरी जलस्रोतको प्रदूषण मापदण्ड तोक्नेछ।

(२) उपदफा (१) बमोजिमको प्रदूषण मापदण्ड विपरीत कसैले कुनै किसिमको फोहोरमैला, औद्योगिक निकास, प्रदूषण, विष, रासायनिक वा विषालु पदार्थ हाली वा प्रयोग गरी जलस्रोतलाई प्रदूषित गर्नु वा गराउनु हुँदैन र ढल लगायत प्रदूषणयुक्त पानी प्रशोधन नगरी नदी, खोला वा पोखरीमा मिसाउनु हुँदैन।

परिच्छेद- ७

पूर्व सूचना प्रणाली

२३. **पूर्व सूचना प्रणाली विकास तथा सञ्चालन :** (१) नेपाल सरकारले तोकेको निकायले जल, जलवायु, मौसमसँग सम्बन्धित प्रारूप तथा वास्तविक तथ्याङ्कमा आधारित पूर्व सूचना प्रणालीको विकास तथा सञ्चालन गर्नु पर्नेछ।

(२) उपदफा (१) बमोजिमको पूर्व सूचना प्रणालीमा देहाय बमोजिमको सूचना र जानकारी उपलब्ध हुनेछ: -

- (क) मौसम, वर्षा तथा बाढी पूर्वानुमान,
- (ख) पहिरो, नदी कटान, डुबान तथा जल उत्पन्न विपद् सम्बन्धी पूर्वानुमान,
- (ग) हिमपात, हिमताल विष्फोटन वा सो सम्बन्धी पूर्वानुमान,
- (घ) हावाहुरी, हुण्डरी, चक्रवात, असिना वा चट्याङ सम्बन्धी पूर्वानुमान,
- (ङ) मानव निर्मित बाँध विष्फोटन तथा अन्य संरचनाको दुर्घटना,
- (च) पूर्व सूचना हुन सक्ने अन्य जानकारी।

(३) उपदफा (१) बमोजिमको निकायसँग समन्वय गरी प्रदेश सरकार र स्थानीय तहले समेत पूर्व सूचना प्रणाली लागु गर्न सक्नेछ।

२४. **विपद् व्यवस्थापन नक्साङ्कन:** (१) मन्त्रालय वा मन्त्रालयले तोकेको निकायले जल उत्पन्न विपद् व्यवस्थापन र जोखिम न्यूनीकरणको लागि नदी कटान, डुबान, बाढी, पहिरो र हिमताल

विष्फोटबाट उत्पन्न हुनसक्ने सङ्कटको अध्ययन तथा जोखिमको आधारमा सम्भावित प्रतिकूल प्रभाव तथा जोखिम क्षेत्रको नक्साङ्कन गर्न सक्नेछ।

(२) जोखिम वर्गीकरण नक्साङ्कनको आधारमा नेपाल सरकारले त्यस्ता क्षेत्रमा सञ्चालन गर्न सकिने कार्य तथा प्रतिबन्ध लगाउन सक्ने क्रियाकलाप तोक्न सक्नेछ।

(३) उपदफा (१) बमोजिमको नक्साङ्कनको आधारमा सम्भावित प्रभाव क्षेत्रका बासिन्दाको लागि सचेतना र पूर्व तयारीका कार्यक्रम सञ्चालन गर्नुपर्नेछ।

(४) उपदफा (१) बमोजिमको जोखिम क्षेत्रको नक्साङ्कन गर्दा तथा उपदफा (३) बमोजिम सचेतना र पूर्व तयारीका कार्यक्रम सञ्चालन गर्दा विपद् जोखिम न्यूनीकरण तथा व्यवस्थापनसँग सम्बन्धित प्रचलित कानून बमोजिमको संयन्त्र र सम्बन्धित प्रदेश तथा स्थानीय तहसँग समेत समन्वय गर्नु पर्नेछ।

२५. **विद्युतीय सूचना केन्द्र :** (१) आयोगले जलस्रोत र ऊर्जासँग सम्बन्धित सूचना प्रवाह गर्न आधुनिक सूचना तथा सञ्चार प्रविधिमा आधारित विद्युतीय सूचना केन्द्र सञ्चालन गर्नेछ।

(२) उपदफा (१) बमोजिमको सूचना केन्द्र विकास गर्न आवश्यक पर्ने तथ्याङ्क सम्बन्धित निकायले आयोगलाई उपलब्ध गराउनु पर्नेछ।

(३) उपदफा (१) बमोजिमको सूचना केन्द्रको विकास र सञ्चालन सम्बन्धी अन्य व्यवस्था आयोगले निर्धारण गरे बमोजिम हुनेछ।

परिच्छेद - ८

कसूर र सजाय

२६. **कसूर :** कसैले देहायको कुनै काम कारबाही गरेमा यस ऐन अन्तर्गत कसूर गरेको मानिनेछ :-

- (क) दफा २२ को उपदफा (२) विपरितको कार्य गरेमा,
- (ख) जलाशय तथा जलक्षेत्रको धरातलीय स्वरूप बिगारेमा,
- (ग) दफा १६ बमोजिम प्राविधिक सहमति नलिएमा,
- (घ) दफा ३३ बमोजिम दिइएको निर्देशन पालना नगरेमा।

२७. **सजाय:** (१) कसैले दफा २६ बमोजिमको कसूर गरेमा कसूरको मात्रा हेरी देहाय बमोजिमको सजाय हुनेछ :-

- (क) खण्ड (क) बमोजिमको कसूर गरेमा तीन महिनादेखि तीन वर्षसम्म कैद वा पाँच लाख रुपैयाँसम्म जरिवाना वा दुवै सजाय,
- (ख) खण्ड (ख) बमोजिमको कसूर गरेमा जलाशय वा जलक्षेत्रको निर्माण गर्दा लागेको खर्च रकम भराई पाँच लाख रुपैयाँ जरिवाना,

- (ग) खण्ड (ग) बमोजिमको कसूर गरेमा पाँच लाख रूपैयाँसम्म जरिवाना,
(घ) खण्ड (घ) बमोजिमको निर्देशन पालना नगरेमा एक लाख रूपैयाँ देखि दुई लाख रूपैयाँसम्म जरिवाना।

२८. **मुद्दा हेर्ने अधिकारी:** (१) दफा २७ को उपदफा (१) को खण्ड (क) बमोजिमको मुद्दाको शुरु कारबाही र किनारा गर्ने अधिकार जिल्ला अदालतलाई हुनेछ।

(२) दफा २७ को उपदफा (१) को खण्ड (ख), (ग) र (घ) बमोजिमको सजाय गर्ने अधिकार आयोगको सचिवलाई हुनेछ।

(३) मुद्दा हेर्ने अधिकारीले उपदफा (२) बमोजिमको अधिकार प्रयोग गर्दा बयान लिने, पक्ष झिकाउने, प्रमाण बुझ्ने, कागजात दाखिल गर्न लगाउने सम्बन्धमा प्रचलित नेपाल कानून बमोजिम अदालतलाई भए सरहको अधिकार प्रयोग गर्नेछ।

(४) उपदफा (२) बमोजिम सचिवले गरेको सजायमा चित्त नबुझ्ने पक्षले सजायको जानकारी प्राप्त भएको मितिले पैंतिस दिनभित्र सम्बन्धित उच्च अदालतमा पुनरावेदन दिन सक्नेछ।

२९. **नेपाल सरकार वादी हुने:** (१) दफा २७ को उपदफा (१) को खण्ड (क) बमोजिमको कसूरसँग सम्बन्धित मुद्दामा नेपाल सरकार वादी हुनेछ।

(२) उपदफा (१) बमोजिमको मुद्दा मुलुकी फौजदारी कार्यविधि संहिता, २०७४ को अनुसूची-१ मा समावेश भएको मानिनेछ।

३०. **क्षतिपूर्ति:** (१) यस ऐन बमोजिम कसैले कुनै काम गर्दा कसैलाई हानि, नोक्सानी पुग्न गएको रहेछ भने त्यसरी भएको हानि नोक्सानी बापत मुद्दा हेर्ने अधिकारीले उचित र मनासिब क्षतिपूर्ति भराई दिनु पर्नेछ।

(२) कसैले दफा २२ को उपदफा (२) बमोजिमको कार्य गरी कसैलाई हानि नोक्सानी पुगेको रहेछ भने त्यस्तो कार्य गर्ने व्यक्ति वा संस्थाबाट पीडितलाई पुग्न गएको क्षतिको मूल्याङ्कन गरी मुद्दा हेर्ने अधिकारीले क्षतिपूर्ति भराई दिनु पर्नेछ।

३१. **प्रचलित कानून बमोजिम हुने:** यस ऐन बमोजिम कसूर हुने कुनै कार्य अन्य प्रचलित कानून बमोजिम पनि कसूर हुने रहेछ भने सो कानून बमोजिम मुद्दा चलाई सजाय गर्न यस ऐनमा लेखिएको कुनै कुराले बाधा पुऱ्याएको मानिने छैन।

परिच्छेद -९

विविध

३२. **पानीको परीक्षण (वाटर अडिटिङ्ग):** (१) आयोगले जलस्रोतको उपयोग सम्बन्धी कुनै काम गर्न प्रचलित कानून बमोजिम अनुमतिपत्र प्राप्त संस्था, सम्बन्धित निकाय वा व्यक्तिले विभिन्न प्रयोजनको लागि उपयोग गरेको पानीको परीक्षण (वाटर अडिटिङ्ग) गराउनु पर्नेछ।

(२) उपदफा (१) बमोजिम आयोगले देहायको विषयमा पानीको परीक्षण गर्नु पर्नेछ:-

- (क) आयोगको प्राविधिक सहमति अनुरूप भए नभएको,
- (ख) जलस्रोतको उपयोगको मुहान तथा उपलब्ध पानीको मात्रा, स्वच्छता, गुणस्तर तथा प्रयोगको लागि मुहानबाट फर्काइएको मात्रा एवं फर्काउने संरचना,
- (ग) पानी डेलिभरीको माध्यम, संरचनाको अवस्था, पानी चुहावट तथा अन्य नोक्सानी,
- (घ) पानीको लक्षित उपयोगको अवस्था, उपयोग दक्षता, कार्यसम्पादन सूचक,
- (ङ) पानीको संरक्षण तथा दक्षता वृद्धि गर्न अपनाइएका उपाय,
- (च) आयोगले तोकेका अन्य आवश्यक विषय।

(३) आयोगले उपदफा (१) बमोजिम पानी परीक्षण गरी प्रतिवेदन तयार गर्नेछ।

(४) आयोगले उपदफा (३) बमोजिमको प्रतिवेदनमा औल्याएका विषयका आधारमा पानी उपयोगको दक्षता अभिवृद्धि, पानीको संरक्षण, पानीको गुणस्तर अभिवृद्धि समेतका लागि अनुमतिपत्र प्राप्त व्यक्ति, संस्था वा निकायलाई आवश्यक निर्देशन दिन सक्नेछ।

(५) उपदफा (४) बमोजिम आयोगले दिएको निर्देशन बमोजिमको काम सम्पन्न गरी सम्बन्धित अनुमतिपत्र प्राप्त व्यक्ति, संस्था वा निकायले आयोग समक्ष प्रगति प्रतिवेदन पेस गर्नु पर्नेछ।

३३. **निर्देशन दिन सक्ने:** आयोगले अनुमतिपत्र प्राप्त व्यक्ति, संस्था वा निकायलाई जलस्रोतसँग सम्बन्धित आयोजनाको विकास तथा सञ्चालन सम्बन्धमा आवश्यक निर्देशन दिन सक्नेछ।

३४. **सेवा शुल्क:** (१) यस ऐन बमोजिम अनुमतिपत्र प्राप्त व्यक्ति, संस्था वा निकायले जलस्रोत सम्बन्धी सेवा प्रदान गरे बापत सम्बन्धित व्यक्तिबाट तोकिए बमोजिम सेवा शुल्क लिन सक्नेछ।

(२) उपदफा (१) बमोजिम कसैले कुनै सेवा उपयोग गरे बापत बुझाउनु पर्ने सेवा शुल्क नबुझाएमा वा त्यस्तो सेवा अनधिकृत रूपमा उपभोग गरेमा वा सर्त विपरीत त्यस्तो सेवा उपभोग गरेमा अनुमतिपत्र प्राप्त व्यक्ति, संस्था वा निकायले सेवा बन्द गर्न सक्नेछ।

३५. **अधिकार प्रत्यायोजन:** आयोगले यस ऐन बमोजिम आफूलाई प्राप्त केही अधिकार आयोगको अधिकृतस्तरको कुनै कर्मचारीलाई सर्त तोक्यो प्रत्यायोजन गर्न सक्नेछ।
३६. **अनुसूचीमा संशोधन:** नेपाल सरकारले नेपाल राजपत्रमा सूचना प्रकाशन गरी अनुसूचीमा संशोधन गर्न सक्नेछ।
३७. **नियम बनाउने अधिकार:** (१) यस ऐनको कार्यान्वयनका लागि नेपाल सरकारले आवश्यक नियम बनाउन सक्नेछ।

(२) उपदफा (१) ले दिएको अधिकारको सर्वसामान्यतामा प्रतिकूल असर नपर्ने गरी नेपाल सरकारले देहायका विषयमा नियम बनाउन सक्नेछ:-

- (क) आयोगको जिम्मेवारी र दायित्व तथा आयोगको सचिवालय सम्बन्धी विषय,
- (ख) जलस्रोत उपयोग सम्बन्धी विषय,
- (ग) जलस्रोत उपयोगको सहमतिका लागि दिइने निवेदनको ढाँचा, निवेदन गर्न आवश्यक पर्ने पुँजी, प्राविधिक तथा व्यावसायिक क्षमता, अनुभव, आवश्यक कागजात, विवरण,
- (घ) नदी बेसिन योजना, क्षेत्रगत गुरुयोजना, जलस्रोत लगत (वाटर एकाउण्टिङ्ग),
- (ङ) जलस्रोतको अन्तर जलाधार जल स्थानान्तरण र लाभ बाँडफाँट सम्बन्धी,
- (च) भूमिगत जलस्रोतको संरक्षण र व्यवस्थापन तथा अध्ययन, अनुसन्धान, अन्वेषण,
- (छ) भूमिगत सतहमा आकाशे पानी वा अन्य स्रोतको पानी पुनर्भरण गर्ने विषय,
- (ज) प्राविधिक सहमति सम्बन्धी विषय,
- (झ) जोखिम वर्गीकरणको नक्साङ्कन तथा सचेतना र पूर्व तयारी सञ्चालन,
- (ञ) पानीको परीक्षण (वाटर अडिटिङ्ग),
- (ट) जलवायु परिवर्तनबाट हिमक्षेत्र, हिमनदी र हिमतालमा उत्पन्न हुनसक्ने जोखिम न्यूनीकरण तथा संरक्षण सम्बन्धी विषय।

३८. निर्देशिका, मापदण्ड तथा म्यानुअल बनाउन सक्ने: (१) आयोगले जलस्रोतको विकास, उपयोग, संरक्षण वा नियमनको लागि देहाय बमोजिमका विषयमा आवश्यक निर्देशिका, मापदण्ड तथा म्यानुअल बनाउन सक्नेछः-

- (क) निर्माण कार्यका लागि निर्माण सामग्रीको गुणस्तर, कोड, स्पेसिफिकेसन,
- (ख) आयोजना तथा संरचना निर्माणको लागत अनुमान तयार गर्ने विधि तथा नर्म्स,
- (ग) जलस्रोतको दिगो र फलदायी विकास, उपयोग, संरक्षण तथा नियमन सम्बन्धमा।

(२) उपदफा (१) बमोजिमको निर्देशिका, मापदण्ड तथा म्यानुअल सर्वसाधारणको जानकारीको लागि सार्वजनिक गर्नु पर्नेछ।

३९. ऐन कार्यान्वयन मापन: मन्त्रालयले यो ऐन प्रारम्भ भएको पाँच वर्ष पुगेको मितिले एक वर्षभित्र र तत्पश्चात प्रत्येक पाँच वर्ष पूरा भएको मितिले एक वर्षभित्र ऐन कार्यान्वयनको मापन गर्नेछ र सोको प्रतिवेदन संघीय संसदको दुवै सदनको सम्बन्धित समितिमा पेस गर्नेछ।

४०. खारेजी र बचाउ: (१) जलस्रोत ऐन, २०४९ खारेज गरिएको छ।

(२) जलस्रोत ऐन, २०४९ बमोजिम भए गरेका काम कारबाही यसै ऐन बमोजिम भए गरेको मानिनेछ।

अनुसूची-१

(दफा ४ को उपदफा (१) सँग सम्बन्धित)

जलस्रोतको उपयोग, संरक्षण, विकास तथा व्यवस्थापन सम्बन्धी क्षेत्राधिकार

क. सिंचाइ सम्बन्धी क्षेत्राधिकार	
नेपाल सरकार	(१) पहाडी भेगको हकमा पाँच सय हेक्टरभन्दा बढी र तराई-मधेश तथा भित्री मधेशको हकमा पाँच हजार हेक्टर भन्दा बढी सिंचाइ क्षेत्र भएको आयोजना (२) एकभन्दा बढी प्रदेशमा सञ्चालन हुने आयोजना (३) क्लस्टर तथा ठूला नदी वेसिन कोरिडर अवधारणामा निर्मित भूमिगत तथा लिफ्ट सिंचाइ आयोजना
प्रदेश सरकार	(१) पहाडी क्षेत्रको हकमा दशदेखि पाँच सय हेक्टरसम्म र तराई तथा भित्री मधेशको हकमा एक सयदेखि पाँच हजार हेक्टरसम्म सिंचाइ क्षेत्र भएको सिंचाइ आयोजना (२) डिप ट्युबवेलबाट गरिने सिंचाइ तथा लिफ्ट आयोजना (३) एकभन्दा बढी स्थानीय तहमा सञ्चालन हुने आयोजना
स्थानीय तह	(१) पहाडी क्षेत्रको हकमा दश हेक्टर भन्दा कम र तराई तथा भित्री मधेशको हकमा एक सय हेक्टर भन्दा कम सिंचाइ क्षेत्र भएको आयोजना (२) स्यालो ट्युबवेलबाट गरिने सिंचाइ आयोजना
ख. विद्युत सम्बन्धी क्षेत्राधिकार विद्युतसँग सम्बन्धित प्रचलित कानून बमोजिम हुने।	
ग. खानेपानी सम्बन्धी क्षेत्राधिकार खानेपानीसँग सम्बन्धित प्रचलित कानून बमोजिम हुने।	

अनुसूची-२

(दफा ४ को उपदफा (२) सँग सम्बन्धित)

नदी, सिमसार क्षेत्र, जलभण्डार र तालतलैयाको क्षेत्राधिकार

क्षेत्राधिकार	जलक्षेत्र वर्गीकरण	वर्गीकरण
नेपाल सरकार	(१) ठूला नदी (स्ट्रिम अर्डर चौथो र सोभन्दा माथिका नदी) (२) नेपालका सीमा नदी (३) सबै हिमनदी तथा हिमताल (४) ठूला ताल तलैया तथा सिमसार क्षेत्र (जलाशय क्षेत्र बाह्र सय हेक्टरभन्दा बढी क्षेत्रफल भएका) (५) अन्तर्राष्ट्रिय सन्धि सम्झौता बमोजिम घोषित जल पर्यावरण क्षेत्र (६) प्रदेश सीमा नदी	अन्तर्राष्ट्रिय नदी वर्गीकरण सम्बन्धी स्ट्रालर स्ट्रिम अर्डर सिद्धान्त बमोजिम (रातो रङ्गले जनाइएका नदी तथा जलक्षेत्र)
प्रदेश सरकार	(१) मझौला नदी (स्ट्रिम अर्डर तेस्रो तहका नदी) (२) मझौला ताल तलैया (जलाशय क्षेत्र छ सय हेक्टरदेखि बाह्र सय हेक्टरसम्म क्षेत्रफल भएका) (३) स्थानीय सीमा नदी	अन्तर्राष्ट्रिय नदी वर्गीकरण सम्बन्धी स्ट्रालर स्ट्रिम अर्डर सिद्धान्त बमोजिम (पहेँलो रङ्गले जनाइएका नदी तथा जलक्षेत्र)
स्थानीय तह	- साना नदी (स्ट्रिम अर्डर पहिलो र दोस्रो तहका नदी) - साना ताल तलैया (जलाशय क्षेत्र छ सय हेक्टरभन्दा कम क्षेत्रफल भएका)	अन्तर्राष्ट्रिय नदी वर्गीकरण सम्बन्धी स्ट्रालर स्ट्रिम अर्डर सिद्धान्त बमोजिम (निलो रङ्गले जनाइएका नदी तथा जलक्षेत्र)

स्टेलर सिद्धान्तमा आधारित स्ट्रिम अडर

